

АНТУАН де
СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

КИЧИНЕКЕЙ ХАНЗАДА

АНТУАН де СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

КИЧИНЕКЕЙ ХАНЗАДА

Жомок

ЭКИНЧИ БАСЫЛЫШЫ

Сүрөттөрүн тарткан автор

Которгон **Салижан Жигитов**

ФРУНЗЕ «МЕКТЕП» 1981

84.4Фр
С 31

Тестиер балдар үчүн

ЛЕОН ВЕРТКЕ

Балдар, ушу китепчени чоң кишиге арнап койгонум үчүн силерден кечирим сурайм. Актанып айтарым: а чоң киши — менин жанымдай көргөн досум. Аның үстүнө ал балакеттин баарын, а түгүл балдардын китептерин да түшүнгөн неме. Дагы бир айтчу нерсе: а досум Францияда турат, ал эми азыр аякта суук, ачарчылык. Демек, менин досум көңүл жубаткан жылуу сөзгө өтө муктаж. Эгер ушул айткандар да мени актай албаса, анда китепчени ошо досум деген чоң кишинин бала чагына арнайм. Чоң кишилердин баары адегенде бала болгон го, тек анысын эстеп жүргөндөр гана аз. Ошентип, мен өйдөкү арноомду кайра түзөтүп жазам: бир кезде бала болгон Леон Вертке.

Сент-Экзюпери А. де

С 31 Кичинекей ханзада: Жомок. Тестиер балдар үчүн. — 2-бас. /Котор. Салижан Жигитов. — Ф.: Мектеп, 1981. — 92 бет.

Сент-Экзюпери өзүнүн чагыз талант кумарынан жаралган чыгармаларды жазган жана ал чыгармалар аркылуу сан-эсепсиз окурмандарды бактылуу кылган ашкере таланттуу калемгерлердин бири. Аның бул жомогу да окуган адамды балалык доору менен дагы бир ирет кездештирип адамдагы ишеним күчүн дадаалайт.

С 70803—180
М 452 (17)—81 без объявл. 81. 4803020000

ББК 84.4Фр
И Фр

© Акыркы сөз. «Мектеп» басмасы, 1981-ж.

****

I

Алты жашымда адам аралай элек чер токойлор жөнүндө сөз кылган «Болмуш окуялар» аттуу китептен бир сапар укмуш сүрөт көрдүм. Сүрөттө удав деген килейген жылан бир жырткыч айбанды оп тартып жатыптыр. Мынаке, а сүрөт:

Китепте мындай деп жазылыптыр: «Удав өз олжосун чайнабай бүкүлү жутат. Анан тырп эте албай калат да, ошо бойдон алты ай бою уктап, жутканын аш кылмайынча ойгонбой жата берет».

Шумдук-шумдук окуяларга бай жунглинин[1] турмушу тууралуу көп-көп ой жүгүртүп, акыры түр калем менен биринчи мертебе сүрөт тарттым. Бу менин № 1-сүрөтүм эле. Мына, а сүрөт:

[1] Жунгли — тропик (ысык) өлкөлөрдөгү саздак жерлерде өскөн чытырман чер токой, жангел.

Тарткан сүрөтүмдү чоң кишилерге көрсөтүп:

— Коркуп атасыңарбы? — деп сурадым.

— Шляпадан да коркчу беле? — дешти алар.

А сүрөт дегеле шляпа эмес болчу. Ал пилди жутуп алган удав эле. Ошондо мен чоң кишилер андап алсын деп удавдын ичиндеги пилди айкын көрсөтүп тарттым. Билесиңер, чондорго бардык нерсени түшүндүрүп бермейин болбойт. Мына, № 2-сүрөтүм:

Чоң кишилер мага жыланды ичинен тартканынды да кой, тышынан тартканынды да кой, андан көрө географияга, тарыхка, арифметикага, таза жазууга көбүрөөк көңүл бур деп кеңеш беришти. Жакшы сүрөтчү болот элем, андан алты жашымда ушинтип айныбадымбы. № 1-жана № 2-сүрөттөрүм эчтекеге арзыбай калган соң өзүмө өзүм дурус ишенбей калдым. Чоң кишилер өздөрү эчтемени андап түшүнө алышпайт, ал эми аларга көрүнгөндүн баарын улам-улам эзип түшүндүрүп отуруу балдарды аябай жадатып жиберет.

Ошентип, мен башка кесипти тандашка аргасыз болуп, учкучтукту үйрөнүп чыктым. Уча берип жер шарын бүт кыдырып койдум окшойт. Ырасын айтсам, географияны окуганым жакшы эле болгон экен. Мен Аризонадан Кытайды бир караганда эле айрып тааныйм. Түндөсү жолдон адашып кетсең мунун аябай кереги тиет.

Өмүрүмдө ар кыл олуттуу адамдарды арбын жолуктурдум. Көп убагымды чоң кишилердин арасында өткөрдүм. Алар менен коюн-колтук да жүрүп көрдүм. Ошондо деле алар жөнүндөгү ой-пикирим оңолуп кеткен жок.

Башкалардан нары акылдуу, нары парасаттуу көрүнгөн бир чоң кишиге туш келгенде ага баягы № 1-сүрөтүмдү көрсөтөр элем. А сүрөттү айрып-тыткан эмесмин, дайыма жа-

ныма ала жүрчүмүн. Таанышкан адамым чын эле бирдеме түшүнөбү — ошону билейин дечүмүн. Бирок алардын баары: «Шляпа турбайбы,» — дей салышчу. Ошондон кийин алар менен удавдар, жунглилер, жылдыздар жөнүндө сүйлөшчү эмесмин. Алар менен бриж жана гольф оюну, саясат менен галстуктар жөнүндө сүйлөшчү элем. Ошонума чоң кишилер да ыраазы болушуп, турмушту туура түшүнгөн адам менен тааныштык деп компоюп калышар эле.

II

Эзилишип сыр айтышар жан табылбай, ошентип эндекей жашап жүрдүм. Анан мындан алты жыл мурда айла жоктон Сахарага конуп калдым. Самолётумдун моторунун бир тетиги сынып ошенттим. Жанымда механик да, жүргүнчүлөр да жок эле, ошон үчүн канчалык кыйын болсо да, баарын өзүм оңдоп көрөйүн деп бел байладым. Же моторду оңдошум керек эле, же өлүшүм керек эле. Бар болгону бир жумага араң жете турган суум калган.

Ошентип, биринчи түнү адам турагынан миңдеген миль[1] алыстагы чөлдүн кумуна жатып уктадым. Кемеси кыйрап, анан океандын чексиз кыйырында такта сал минип калган адам да менчелик жалгызсырабас. Таң эртеңде мени бүрөөнүн чыйылдаган үнү ойготту. Менин аң-таң калганымды айта көрбөгүлө.

— Мага... козунун сүрөтүн тартып берчи! — деди.

— Ыя?

— Мага... козу тартып берчи...

Так төбөмөн капылес күн күркүрөп ийгендей ыргып турдум. Көзүмдү ушалап жибердим. Жан-жагыма карандым. Ошондо мени дегеле олуттуу тиктеп турган кызыктай бир кипкичине адамды көрдүм. Мен кийинчерээк тарткан анын эң дурус сүрөтү мынаке. Менин сүрөтүмдө ал, чынын айт-

[1] Миль, миля — кээ бир өлкөлөрдөгү жол узундугунун чени (бир миля — болжол менен 1,5 км).

сам, куду өзүндөй жакшына болбой калды. Бүга мен күнөөлүү эмесмин. Чоң кишилер мага алты жашымда сенден сүрөтчү чыкпайт деп кесе айтып коюшпады беле, ошонун айынан удавты ичи менен тышынан тарткандан башка эчтеме билбей калгамын.

Ошентип, мен бу үч уктаса түшкө кирбеген кубулушка аңкайып карап турдум. Эсиңерде болсун, мен адам жашаган жерден миңдеген миль алыс элем. Бирок а балада же адашкандай, же эси чыгып, аябай арып-чарчагандай, же ачка калып, каны катып алсырап араң тургандай кыяпат жок. Анын түрүнө карап, бу как эткен каргасы жок чөлдө жүргөн бала там-ташынан алыс калган дешке болбойт. Бир оокумда мага тил кирди:

— Бирок... сен мында эмне кылып жүрөсүң?

Ал дагы да акырын, бирок олуттуу өтүндү:

— Мага... козу тартып берчи...

Мунун баары ушунчалык табышмактуу да, акыл жеткис да эле, ошол себептен терс жооп беришке чамам келбеди. Бу эрме чөлдө, өлүмдөн бир эле карыш алыс турганда, канчалык өөн учураганына карабастан, чөнтөгүмдөн бир барак кагаз менен түгөнбөс калем учумду алып чыктым. Бирок ошо замат кичинемде географияны, тарыхты, арифметиканы, таза жазууну көбүрөөк үйрөнгөнүм эсиме кылт дей түштү. Мен балага:

— Сүрөт тарта албайм!— деп айттым. Кыязы, бир аз оронсобураак айтып койдум окшойт.

Ал көшөрүп туруп алды:

— Баары бир. Козу тартып бер.

Өмүрүмдө койдун сүрөтүн тарткан эмесмин, кутулайын деп баягы өзүм билген эки сүрөттүн бирин — пил жуткан удавты тарта салдым.

— Жок, жок! Мага удав жуткан пил керек эмес! — деп кыйкырып ийди бала. — Удав өтө опурталдуу, пил опсуз чоң. Менин үйүмдө баары кичинекей. Мага козу керек. Козу тартып бер.

Мен таң калганыман алдастай түшүп, сураганын чампалай салдым.

Ал, тарткан сүрөткө ынтаа менен каран туруп:

— Жок, бу козунун арак эле жаны бар экен. Башкасын тартып бер,— деди.

Дагы тартып бердим. Жаңы тааныш досум менин түшүнбөй жатканыма ырайымы келди белем, болор-болбос жымыйып койду.

— Карабайсынбы,— деди ал,— бу козу эмес да. Бу кочкор турбайбы. Мүйүзүн көрбөйсүңбү...

Мен дагы башкача тарттым. Бу сапар да сүрөтүм анын купулуна толгон жок.

— Бул өтө эле картаң экен. Мага көпкө өлбөй турган козу керек.

Мен чыдабай кеттим. Тезинен моторду текшеришим керек эле. Кутулайын деп мына муну чиймелей салдым:

— Мына ящик,— дедим балага,— мунун ичинде сен каалагандай козу бар.

Көңүлүнө эчтеме толбогон сынчым жадырай түшүп:

— Жакшы болбодубу! Кандай дейсиң, бу козу чөптү көп жейби? — деди. Мен аңтаң калдым.

— Эмне экен?

— Менин үйүмдө баары кичине да...

— Ага жетет. Мен сага кичинекей козу берип жатам.

— Жок, анча деле кичине эмес...— деди ал сүрөттү үңүлө карап жатып. — Карасаң эй! Уктап калды...

Кичинекей ханзада менен ушинтип тааныштым.

III

Анын кайдан келгенин көпкө биле албай жүрдүм. Кичинекей ханзада мага үстөккө-босток суроо бере берет, а мен андан бирдеме сурасам, укмаксан болуп коёт. Капыс оозунан чыккан, байкабай айтып ийген сөздөрүнөн улам аз-аздан мага баары дайын боло баштады. Мисалы, ал менин самолётумду (самолётту тартпай эле коёюн, баары бир колуман келбейт) адеп көргөндө:

— Бу эмне деген шумдук? — деп сурады.

— Бу «шумдук» эмес, самолёт. Менин самолётум. Асманда учат.

Анан ага уча аларымды мактаныч менен түшүндүрө баштадым. Ошондо ал кубана кыйкырып ийди:

— Кантип? Асмандан түштүңбү?

— Ооба,— дедим мен жай гана.

— Мына, тамаша!...

Кичинекей ханзада кыткылыктап күлүп жиберди. Мен ага тырчый түштүм: иши кыйчалыштап турганда ыгы жок күлкүнү ким жакшы көрсүн. Анан ал:

— Демек, сен да асмандан келипсиң да,— деп койду. — Кайсы планетадан, ия?

«Бу чөлгө кайдан келгениң табышмак болуп жатты эле, көрсө, анын жандырмагы ушундай экен го!» — деп ойлодум да, тап жылдырбай сурап жибердим:

— Аа, сен биерге башка планетадан келдим дечи?

Ал жооп кайтарбады. Менин самолётумду тиктеп туруп, акырын баш чайкады:

— Жок, сен муну менен алыстан келе албайт элең...

Ал көпкө мелтиреп ойлонуп калды. Анан чөнтөгүнөн мен берген козуну алып чыгып, ошол баа жеткис дасмиясына сонуркай баштады.

«Башка планеталар» жөнүндө бүдөмүктөтүп айткан сөздөрдөн ынтызарлыгым ашына түштү. Баланын сырын көбүрөөк тартып көрөйүн деп чегип сурадым:

— Бала, сен кайдан учуп келдиң? Үйүң кайда? Менич козумду кайда алып кеткени турасың, ия?

Ал ойго чөгүп унчукпай туруп, анан минтти:

— Ящикти мага ырас берипсиң, түндөсү ичине козуну камап коём.

— Ошент. Жакшы бала болуп турсаң, сага жип да тартып берем, күндүз аны байлап коёсуң. Казык да тартып берем.

Кичинекей ханзада кабак бүркөдү:

— Байлап эмне кереги бар?

— Байлап койбосоң, дайынсыз алыс-алыс кетип жоголбойбу.

Тиги досум дагы кыткылыктап күлүп ийди:

— Кайда бармак эле?

— Кайда бармак эле! Башы ооган жакка бара берет да кацгып...

— Жоголот деп коркпойм, үйүмдө жер аябай аз эмеспи.

Кичинекей ханзада бу сапар тамашасыз чын сөзүн айтып, кайра муңайыцкы мындай деди:

— Башың ооган жакка түз бара берсең, баары бир алыс кете албайсың...

IV

Дагы бир жацылыкты мен ушинтип ачтым: көрсө, анын планетасы үйдөй эле бар экен!

Бу мени анча деле тац калтырган жок. Жер, Юпитер, Марс, Венера сыяктуу чоң планеталардан башка жүздөгөн планеталар бар экенин, алардын эң кичинелери телескоптун

көзүнө да араң зорго урунарын мен жакшы билчүмүн. Ошондой бир кичинекей планета ачып калса, астроном ага ат эмес, жөн гана номер коёт. Маселен, «Астероид № 3251» деп.

Мен Кичинекей ханзаданы «Астероид В-612» деген бөтөкөй планетадан учуп келди деп болжойм. Анткенимин жүйөөсү бар. Ал астероидди 1909-жылы бир түрк астроном телескоптон бир эле жолу көрүп калган экен.

Астроном өзү ачкан жаңылык тууралуу Эл аралык астрономиялык жыйында баян этет. Бирок ага эч ким ишенбейт, анткени астроном түркчө кийинип алган болот. Чоң кишилер дегениң ушундай го, чиркин!

В-612 астероидинин ыкыбалы тоодой экен, түрк султаны өзү сурап турган элге европача кийим кийгизе, кийбесеңер өлүмгө кириптер болосуңар деп буйрук кылат. 1920-жылы баягы эле астроном өзү ачкан жаңылык жөнүндө кайрадан билдирүү жасайт. Бу сапар уккандардын баары анын айтканын макул көрөт, анткени ал эң соңку модада жасанып алган эле.

Мен чоң кишилердин айынан гана В-612 астероидин ушунча көп сөз кылып, а тургай номерин да айтып жүдүм. Чоң кишилер цифра десе жантыгынан жата калат. Жаңы бир дос тапканыңды сүйүнчүлөсөң, алар эч качан алгылыктуу суроо бербейт. Алар эч качан: «Анын үнү кандай экен? Кандай оюнга ышкыбоз экен? Көпөлөк кармайт бекен?» — деп сурабайт. Алар: «Жашы канчада экен? Ага-иниси канча экен? Салмагы канча экен? Атасы канча акча табат экен?» — деп сурөштүрөт. Суроолоруна жооп алган соң алар

адамды билип алдык деп компоюп калат. Чоң кишилерге: «Мен кызыл кыштан салган кооз там көрдүм, терезесинде герань гүлү өсүп, чатырында кептерлер учуп жүрөт» — десең, алар ошол үйдү түк көз алдыңа келтире алышпайт. Аларга: «Жүз миң сомдук там көрдүм» — деп айтышың керек, ошондо алар: «О, сонун экен!» — деп тамшанышат.

Анын сыңары аларга: «Кичинекей ханзада чын эле болгонуна далилдер мына: ал ашкан бир азамат бала эле, кыткылыктап күлчү эле, бир козум болсо дечү эле. Ал эми козум болсо деп тилеген жан кантип бу дүйнөдө жашап өтпөсүн» — десең, алар ийнин куушуруп тим болот да, сага

кирди-чыкты акылы бар балага карагандай карайт. Эгер: «Ал бала астероид В-612 деген планетадан келиптир» — десең, алар дароо ишенет да, башка суроо бербейт. Чоң кишилер дегенин ушундай. Аларга таарынгандан эч пайда жок. Балдар жөн гана чоң кишилердин ошол кемчилигин көрсө да көрмөксөн, билсе да билмексен болуп коюшу керек.

Бирок турмуш деген эмне экенин жакшы билген биз, албетте, номерлер менен цифраларды шылдыңдап күлөбүз! Оюма койсо, бу баянды сыйкырдуу жомок сыңары баштайт элем. Мындай деп баштар элем:

«Бар экен, жок экен, бир Кичинекей ханзада болгон экен. Ал өзүнөн бир аз эле чоңураак планетада жашачу экен, анан ага бир жакшы дос табылбай жүрчү экен...» Турмуштун эмнелигин түшүнгөндөр бу айтканым бүтүндөй чын экенине дароо эле ишеништер эле.

Бу китебимди эл-журт эрмек үчүн гана окусун деп тилебейм. Кичинекей досумду эстесем, жүрөгүм зырп дей түшөт, ошол себептен аны сөз кылганда мен кыйналыш тартам. Ал козусу экөө мени таштап кеткенден бери мына алты жыл өттү. Ал жөнүндө айтып берейин деп далбас урганым — аны унутпайын дегеним. Досторду унуткандан кейиштүү эмне бар деги. Ар кимдин эле досу боло бербейт. Мен да цифрадан бөлөк эчтемеге кызыкпаган чоң кишилерге окшоп каламбы деп жүрөкзаада болом. Бир ящик боёк менен түр карандаштар сатып алганымдын дагы бир себеби мына ушунда. Өмүрүндө, өмүрүң болгондо да алты жашында удавды гана ичинен-тышынан тартып көрүп, анан менин курагыма келгенде кайра сүрөт тарта башташ, калп айткан менен болобу, кыйын эле нерсе экен! Ырас, мен дурус эле окшоштурушка тырышып көрөм. Бирок тартканым ойдогудай чыгарына шегим бар. Бир портрет дурус эле окшош болсо, бирөө таптакыр караандабайт. Бир сүрөтүмдө ханзаданын бою ашкере чоң көрүнсө, экинчисинде — кичинекей. Кийиминин өңү-түсү да жадыман чыгып кетиптир. Мен аны жоромолдоп, эптеп-септеп, мындай да, андай да тартып кө-

рөм. Акыры, мен кээ бир уруттуу жерлерди жаңылыш тартып коюшум мүмкүн. Ал үчүн силер мени айыптабассыңар. Досум мага эч нерсе түшүндүрчү эмес. Сыягы, ал мени куду өзүндөй деп ойлосо керек. Тилекке каршы, мен ящиктин ичинде жаткан козуну тышынан көрө албайм. Кыязы, мен чоң кишилерге бир аз окшош болсом керек. Балким, картайып бараткандырмын.

V

Күн сайын мен анын планетасынан, ал өзү планетасын кантип таштап, кантип саякаттап кеткенинен кандайдыр бир жаңылык билип турдум. Сөз ыңгайы келе калганда гана кичине бир жаңылыкты байкабай айтып нйчү. Мисалы, мен үчүнчү күнү гана баобабдардын балакеттүү жайын билдим.

Буга да козу себеп болду. Капыстан ханзаданын көңүлүн оор күмөн-шек өйүй баштады белем, сурап калды:

— Айтчы, козулар бадалдарды чын эле жейби?

— Чын эле жейт.

— Жакшы экен!

Козулардын бадал жеген-жебегени ага эмне себептен мынча зарыл болгонун түшүнө бербедим. Анткыча Кичинекей ханзада дагы сурады:

— Демек, алар баобабдарды да жейт турбайбы?

— Жок, баобаб бадал эмес да,— деп мен ага каршы чыктым. — Баобаб деген мунардай бийик опсуз чоң дарак болот, сен бир үйүр пилди айдап келсең да, баары биригип бир баобабды жеп түгөтө албайт.

Пилдерди айтканыма Кичинекей ханзада күлүп жиберди:

— Бир пилдин жонуна экинчисин тургузуп коюш керек анда...

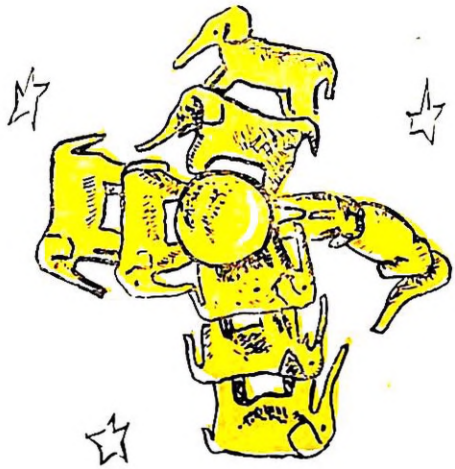
Анан ал каадалуу түр менен:

— Баобабдар адегенде, чоңойгуча, кичинекей эле болот,— деди.

— Ал чын дечи. Бирок сенин козуң эмнеге кичинекей баобабдарды жемек эле?

Сөз жөпжөнөкөй, айдан ачык чындыктар жөнүндө жүрүп жаткансып:

— Жебегендечи! — деп койду Кичинекей ханзада. Буга мен башымды аябай катырып, иштин жайы эмне экенин ара дегенде андап билдим.

Планеталардын баарында өскөн чөптөрдүн пайдалуусу да, зыяндуусу да Кичинекей ханзаданын планетасында да өсө турган. Андай болгон соң адерде жакшы чөптөрдүн жакшы үрөндөрү, жаман чөптөрдүн жаман үрөндөрү болору шексиз да. Бирок үрөндөр көзгө көрүнбөйт эмеспи. Ичинен бирөө ойгоном деп умтулмайынча алар терең топурактын астында уктап жата берет. Анан баягы ойгоном деп тырбаландаган үрөн өнүп чыгат; боюн түзөп, мойнун күнгө созот; дегеле татына, дегеле айыпсыз көрүнөт. Эгер бу шалгам же розанын көчөтү болсо, мейли, беймарал өсө берсин. Кокус кандайдыр бир жаман чөп болсо, айрып тааныр замат тамыр-самыры менен жулуп ташташ керек. Кичинекей ханзаданын планетасында аябай опурталдуу, өтө кыянаттуу үрөндөр — баобабдардын үрөндөрү бар эле. Планетанын топурагын бүтүндөй ошол үрөндөр булгап таштаган эле. Баобабды чыгар замат айрып тааныбасаң, кийин шорундуп катканы. Ал бүт планетаны басып кетет. Тамырларын терецге-терецге сойлотот. Планета кичине болсо, анан баобабдар көп болсо, алар аны барча-барча жарып нет.

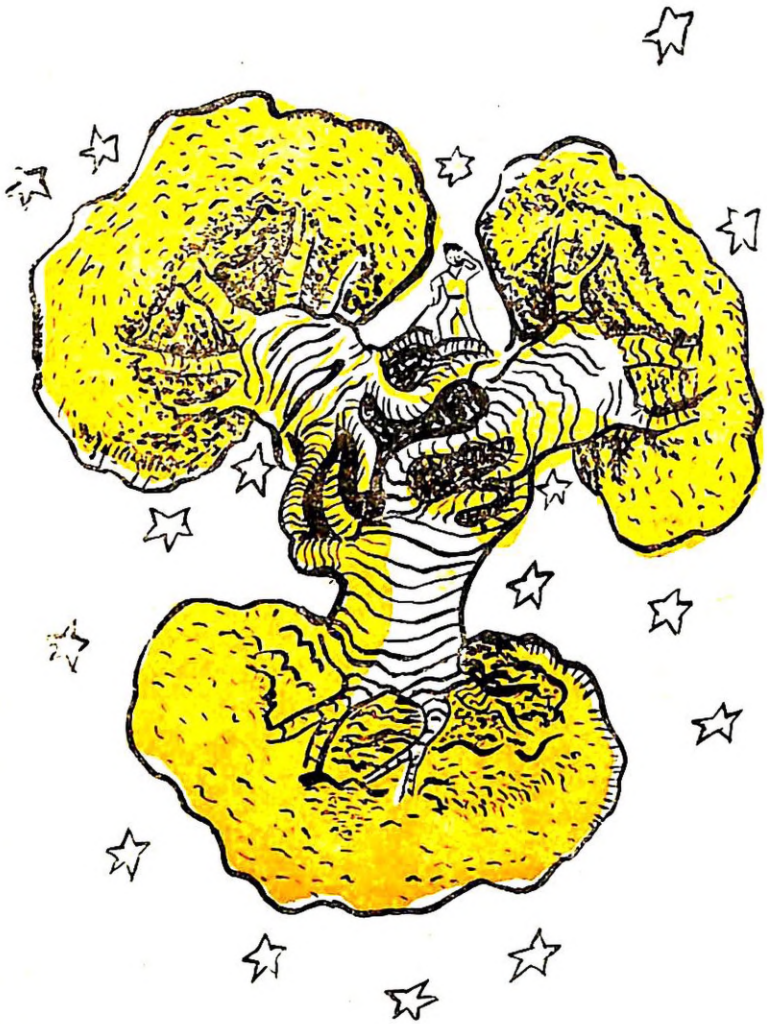
— Бир катуу эреже бар,— деди мага Кичинекей ханзада

кийинчерээк. — Эртең менен туруп, жуунуп, бою-башыңды тартипке келтирер замат планетаңды да тартипке келтир. Баобаб менен роза өнүп чыкканда коёндон окшош болот. Алардын айырмасы бир аздан соң билине баштайт, ошондо күн сайын баобабдарды сөзсүз отоп турушуң керек. Бу аябай кыбыр жумуш, жадатып нет, бирок анча деле оор эмес.

— Бу эрежени силердин балдар да жакшы түшүнүп алсын, сен мындай бир сүрөт тартып көр,— деди ал бир күнү мага. — Эгер алар бир кезде саякатка чыгып калышса, мунун пайдасы тиет. Башка иш күтүп турса да зыяны жок. Бирок баобабдарды эркинче коё берсең, балээге калганың ошол. Мен бир жалкоо жашаган планетаны билчү элем. Ал үч көчөттү убагында жулбай койгон экен...

Кичинекей ханзада мага эчтемесин калтырбай баяндап берди, мен ал планетанын сүрөтүн тарттым. Мен адамдарга акыл-насаат айтканды жаман көрөм. Бирок баобабдар кандай кырсык апкелерин билгендер аз, ал эми кимде ким

астероидге барып калса, анын көп коркунучтарга кабылары бештен белгилүү. Ошон үчүн бу сапар демейдеги адатымдан айныгым келип жатат. «Балдар! — дейм мен,— баобабдардан этият болгула!» Менин досторумду көптөн бери коркунуч күтүп турат, аны мен мурда сезбегенимдей эле алар да сезишпей жүрөт. Мен муну досторумдун эсине күн мурунтан салгым келет. Мына ошон үчүн бу сүрөттү тирмийип отуруп тарттым, кеткен мээнетиме да кайылмын. Балким, силер сурарсыңар: эмне үчүн бу китепте баобабдарды тарткан сүрөттөй бараандуу сүрөттөр жок? Жообу өтө эле жөнөкөй: мен тырышсам да, алгылыктуу чыкпай койду. Ал эми баобабдарды тартып жатканда, тартып жатканым укмуштай маанилүү, эртеңкиге түртө салбай турган жумуш деген ой мага дем-шык берди.

VI

О, Кичинекей ханзада! Сенин өмүрүң кандай кейиштүү, кандай бирөңчөй өткөнүн бара-бара билбедимби. Көпкө чейин сенин көргөн-баккан тамашаң күндүн кызарып батканы болгон экен.

Мен аныңды төртүнчү күнү эртең менен андан калдым. Сен ошондо:

— Мен күндүн батып баратканын жакшы көрөм. Жүр, күн батканын карайбыз,— дединг.

— Бир аз күтө туралы.

— Эмнени күтөбүз?

— Күндүн батканын.

Адегенде сен бир кур таң калып, анан өзүңө өзүң күлүп жибердиң:

— Мен дайым эле үйдө жүргөнсүйүм.

Айтса-айтпаса, Америкада чак түш болсо, Францияда күн батарын элдин баары билет. Эгер көз ирмемде Францияга учуп жете алсаң, күн батканын көрүп жыргар элең. Атаганат, Франция бизден алыс, аябай алыс. А сенин бөтөкөй

планетанда отургучту бир нече кадам жылдырсаң эле иш жайында боло турган. Анан сен каалаган учурда батар күндүн асманын улам-улам көрө берчүсүң...

— Бир сапар бир эле күндүн батканын кырк үч ирет көргөмүн!

Бир аздан кийин сен кобурап койдуң:

— Билесиңби... капа болуп турганда күндүн батканын карап турсаң жакшы да...

— Күн батканын кырк үч жолу көргөн күнү аябай капаланып турдуң беле?

Бирок Кичинекей ханзада жооп кайтарбады.

VII

Бешинчи күнү Кичинекей ханзаданын ыймандай сырын билдим. Билишиме дагы да козу себеп болду. Ичинен көпкөп ойлонуп отуруп ушу бүтүмгө келген белем:

— Козу бадалдын көчөтүн жесе, гүл да жейт го? — деп капыстан сурап калды ал.

— Оозуна эмне урунса, жей берет.

— Тикенеги бар гүлдү деле би?

— Ии, тикенектүү гүлдү да жей берет.

— Анда тикенектин эмне кереги бар?

Муну мен билген эмесмин.

Анын үстүнө бош эмес элем: мотордун бир болту желип кетип, ошону чыгара албай жаткамын. Абалым аябай оорлошуп, суум азайып, айлам түгөнүп турган. Бу аргасыз конуп калганым жаманчылык менен бүтпөсө экен деп корко баштагамын.

— Тикенектин кандай кереги бар?

Бир суроо берип алса, Кичинекей ханзада жооп алмайын тынчу эмес. Жөнгө көнбөгөн болт кыжырга тийип жатты эле, мен:

— Тикенектин эч кандай кереги жок, гүлдөр тикенекти ачуусуна чыдабай чыгарат,— деп оозума келгенди оттоп салдым.

— Мына кызык!

Бир саам жымжырт боло түштү. Анан ал бир аз кыжырланып:

— Калп айтасың! — деди. — Гүлдөр назик. Алар куулукшумдук дегенди билбейт. Анан алар айбаттуу көрүнсөк деп тырышат. Тикенегибиз болсо эле баары коркот деп ойлошот...

Мен унчукканым жок. Ошол саамда: «Эгер бу болт азыр да чыкпай койсо, балка менен тарс бир уруп сындырып са-

лам» — деп жаткан элем ичимен. Кичинекей ханзада оюму бузду:

— Сен ойлойсуң го, гүлдөр...

— Койчу, айланайын! Эчтеме деп ойлогон жерим жок! Мен сага ойлонбой эле оозума келгенди айтып койдум. Көрүп турбайсыңбы, мен олуттуу иш кылып жатканымды.

Ал мага таңыркап карап калды.

— Олуттуу иш дейсиңби?

Үстү-башымды карала-торала кылып, балканы колума алып, а балага түрү суук, түшүнүксүз көрүнгөн бир буюмга үңүлүп жаткан элем. Ал мага чекчейип тигиле карап турду да:

— Сен чоң кишилердей сүйлөйт экенсиң! — деди.

Бетим чымырай түштү. Бала ого бетер бетимди чымыратты:

— Сен баарын чаташтырып атасың... эчтеме түшүнбөйт турбайсыңбы!

Анын ачуусу чындап келген экен. Башын чулгуп алды эле, шамал алтын чачтарын үрпөйтө жулмалап кетти.

— Мен бир планетаны көргөм, анда бети чыйкандай кызыл бир төрө жашайт. Ал өмүр бою бир жолу гүл жыттап көрбөптүр. Бир жолу да жылдызга карабаптыр. Эч кимди сүйбөптүр. Эчтеме кылбаптыр. Анын асылганы эле: цифраларды кошуу. Керээли-кечке сага окшоп: «Мен олуттуу кишимин! Мен олуттуу кишимин!» деп какшана берет. Текеберликтен жарылып кетчүдөй болуп турат. А чынында ал адам эмес. Ал айгыр тепек.

— Эмне?

— Айгыр тепек!

Кичинекей ханзада жаалы чыккандан кумсарып кетти.

— Миллион жылдан бери гүлдөргө тикенек чыгат. Ага карабай миллион жылдан бери козулар гүлдөрдү жеп келет. Тикенектен кенедей пайда болбосо, гүлдөр неге бар күчүн тикенекке чыгарат? Эмне, ушуну түшүнүү олуттуу иш эмеспи, ия? Козулар менен гүлдөр өз ара согушуп жүргөнү

сага тамашабы? Бул, эмне, бети чыйкандай кызыл семиз төрөнүн арифметикасына арзыбаган кайдыгер нерсеби? Эгер мен дүйнөдөгү жападан жалгыз бир гүлдү билсем, а гүл менин планетамда өссө, андай гүл башка жакта такыр жок болсо, анан бир күнү кичинекей козу байкабай а гүлдү жалмап таштаса, жалмап таштап кандай иш кылганын да билбесе... сага эмне, ушунун баары оюндай көрүнөбү?

Ал кызарып-татарып кетти. Анан кайра сөзгө кирди:

— Миллион жылдыздын бирөөндө да өспөгөн жалгыз гүлдү сүйсөң арманың болбос, асманды карайсың да, өзүңдү бактылуу сезесиң. Анан өзүңө: «Ошо жакта менин гүлүм бар...» — дейсиң. Эгер козу аны жалмап койсо, жылдыздардын баары жапырт өчкөндөй болбос беле! Эмне, сен ушуга да кайдыгер карайсыңбы?!

Ал туталанып сүйлөй албай калды. Капыстан буркурап ыйлап жиберди. Каш карайды. Мен ишимди таштадым. Кеспирдүү болт менен балка, чаңкоо менен өлүм мага сокур тыйынча көрүнбөй калды. Бир жылдызда, бир планетада — Жер деген аты бар менин планетамда Кичинекей ханзада ыйлап жатты, эми аны сооротуш керек эле. Мен аны колума алып, алдейлей баштадым. Мен ага мындай дедим: «Сен жакшы көргөн гүлгө эч кандай коркунуч туубайт... Козуңа шырге тартып берем — тумшугуна кептеп коёсуң... Гүлүңө темир калпакча тартып берем... Мен... Мен...» Эмне деп кобурап жатканымды билген жокмун. Өзүмдү аябай ыңгайсыз, аябай эби жок сездим. Ал эмне деп чакырсам угарын, анын менден качып бараткан жанын кантип кууп жетеримди биле албай турдум... Көз жаштын өлкөсү — ал табышмактуу, купуя сырдуу өлкө го, чиркин!

VIII

Көп өтпөй а гүлдүн жайын жакшы билип алдым. Кичинекей ханзаданын планетасында дайыма жөнөкөй, көзгө комсоо гүлдөр өсчү — алардын гүл желекчелери аз эле, алар

биртике жер ээлеп, эч кимге жолтоо болчу эмес. Алар тан-заарда гүл ачып, кечке жуук солуп кала турган. Бу гүл болсо бир күнү белгисиз жактан шамал айдап келген үрөндөн өнүп чыкты. Кичинекей ханзада башка көчөттөр менен чөптөргө окшошпогон бу көчөттөн көз айырбай жүрдү. Кокус баобабдын кандайдыр бир жаңы түрү болуп жүрбөсүн? Бирок көчөт өскөнүн токтотту да, чанак байлады. Кичинекей ханзада мындай чоң чанакты эч качан көргөн эмес, ошон үчүн чанак ачылса бир укмуш көрөм деп ичинен кымылдады. Ал эми өзүнүн жашыл бөлмөсүндө жашынып жаткан купуя мейман болсо маалкатып сулуулана берди. Ал боёктордун гүлгүнүн тандады. Ар бир желекчесин улам-улам тагып көрүп, камырабай жасанып жатты. Ал кайдагы бир кызгалдак баштанып бул дүйнөгө үрпөйүп көрүнгүсү келген жок. Ал бүт көркүм менен бир жарк этип жадырайын деди. А чиркиниң чеңде жок ойсоке эле! Табышмактуу камылгасы күндөн-күнгө созула берди. Анан бир күнү, күндүн мурду эми чачыраганда, гүл желекчелери ачылып калды.

Ушу мүнөт деп камынып, ушунча мээнет кылган сулуу эстене берип:

— Ах, араң эле ойгондум... Кечиресиз... Мен саксайып турам, тарана элекмин...— деди.

Кичинекей ханзада жетине албай кубанып турганын жашыра алган жок:

— Сиз укмуш татынакайсыз!

— Коюңузчу? — деди назик үн,— байкадыңызбы, мен күн менен кошо төрөлдүм.

Албетте, Кичинекей ханзада ажайып меймандын аздыр-көптүр көтөрүлүп коймою бар экенин баамдап калды, бирок ал жүрөк аптыккандай татынакай эле!

— Таңкы тамактын маалы болуп калды окшойт,— деп койду,— кичипейилдик үчүн... мага кам көрүп коёсузбу...

Кичинекей ханзада аябай уялып кетип, суу сепкичти таап, гүлгө булактын кашка суусун септи.

Көп өтпөй сулуунун пары кербез, пары ызакор экени билинди. Кичинекей ханзада анын айынан далай убара тартты. Гүлдүн төрт тикенеги бар эле, бир күнү ал ханзадага мындай деди:

— Жолборс келсе келе берсин, мен анын тырмагынан коркпойм!

— Менин планетамда жолборс жок,— деди Кичинекей ханзада.— Аныи үстүнө жолборс чөп жебейт да.

Гүл ызалана түштү:

— Мен чөп эмесмин!

— Кечиресиз...

— Чын, мен жолборс дегенден коркпойм, бирок шамалдан жаман корком. Сизде шамал тосчу парда жок бекен?

«Өзү өсүмдүк, анан жел тиет деп коркот... кызык, капырай... — деп ой жүгүрттү Кичинекей ханзада. — Бу гүлдүн кыялы кырс экен!».

— Кеч киргенде, мени айнек калпакча менен жаап коюнуз. Аябай суук экен. Бу жер жашоого ыңгайсыз планета көрүнөт. Тиги мен келген жакта...

Ал сөзүн бүтүргөн жок. Бу жерге ал кичинекей дан кезинде келип түшкөн. Анан ал башка дүйнөлөрдүн кабарын кайдан билмек эле. Калпыны оной карматып коёр болсоң калп айтып не керек! Сулуу уяла түштү да, Ханзада менин алдыма айыпкер экенин сезсин дегенчелик кылып бир-эки жөтөлүп койду.

— Пардаңыз кана?

— Мен апкелейин деп турдум эле, бирок сиздин сөзүңүздү чала угуп кете алганым жок.

Ошондо гүл Ханзаданын бетин аябай бир чымыратайын дегенчелик кылып ого бетер күчөнө жөтөлдү.

Кичинекей ханзада татынакай гүлдү жакшы көрүп калса да, ага кызмат кылышка даяр болсо да, көп өтпөй көңүлүнө шек саноо төрөлдү. Бейманаи сөздөргө итиркейи келип, өзүн бактысыз сезе баштады.

— Анын айтканына бекер кулак салыпмын,— деди ал бир күнү мага сырдаштык менен. — Гүлдөрдүн сөзүн укмаксанга салып эле коюш керек. Аларга жөн гана сонуркап карап, жыпар жытын искеш керек. Менин гүлүм планетамды ачкытып турганда мен ага кубана албадым. Жолборстор, тырмактар жөнүндөгү сөздөр ай-я... А сөздөргө мен элжирешим керек экен, а мен ачууланыпмын...

Дагы мындай сырын айтты:

— Мен анда эчтеме түшүнбөпмүн! Сөзүнө эмес, ишине карап бааласам болмок экен. Ал мага жыпар жытын берип, өмүрүмө жарык шоола төккөн тура. Бекер качыпмын! Ошо арсыз кытмырлык менен айлакерликтин артында назик мээрим жатканын туюшум керек экен. Гүлдөрдүн айтканы башка, кылганы башка болорун кайдан билдим! Анда мен өтө жаш экемин, сүйө билчү эмес экемин.

IX

Баамдашыма караганда, ал келгин куштар менен кошо саякаттамак болду. Кетер күнү таң заардан турса да, планетасын күндөгүдөн жакшыраак жыйыштырды. Ал өчпөй жанып турган вулкандарын жадабай жакшы тазалады. Жанып турган эки вулканы бар эле. Таң эртеден тамак койсоң, дароо ысытар эле. Анан тигп экөөнөн башка да бир өчкөн вулканы бар эле. Бирок кырсыкты кайдан деп болбойт! Ошон үчүн ал өчкөн вулканды тазалап чыкты. Вулкандарды шашпай тазалап жатканда, алар оргуштап ысык жалын чачпай, бир калыпта текшп күйөт. Вулкандын оргуп атылышы мештин морунда көө өрттөнүп жаткандай. Биз, Жердин адамдары, өтө кичинебиз, вулкандарыбызды тазалаганга алыбыз келбейт. Мына ошон үчүн алар бизге көп булук салат.

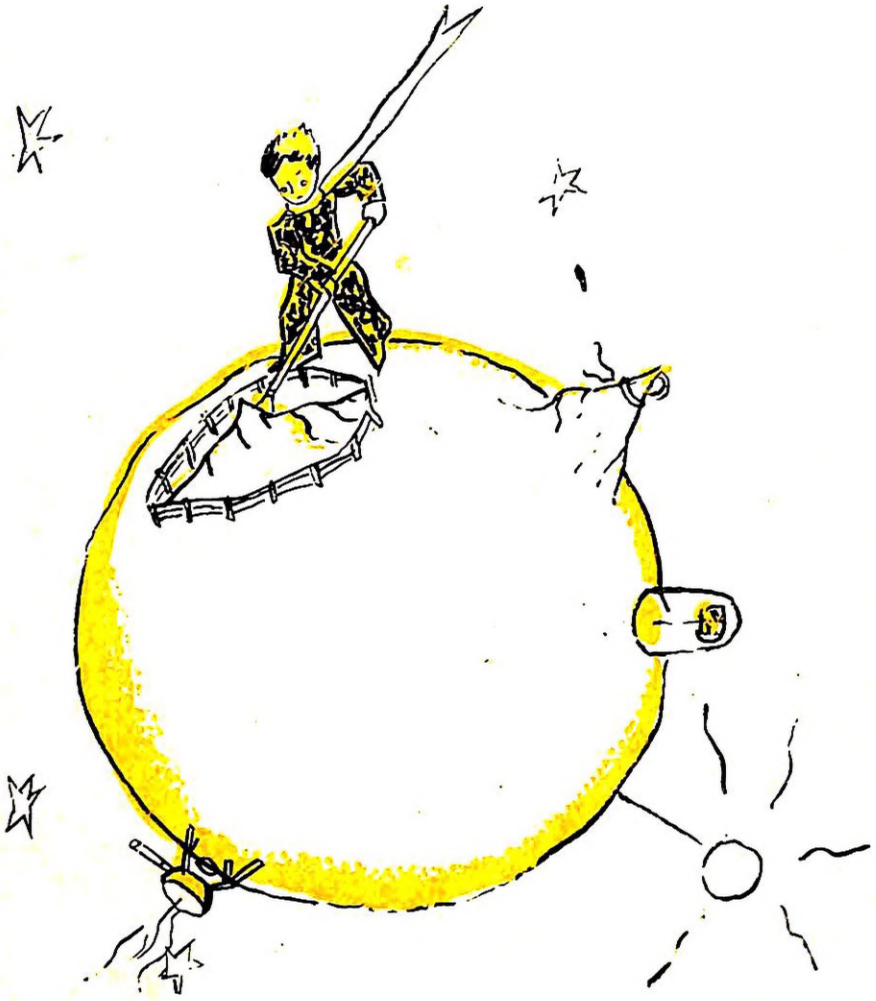
Баобабдардын бирин-серин көчөттөрүн жулуп жатканда да Кичинекей ханзаданын жүрөгү тыз дей түштү. Эми ал кайра келбейм деп ойлоду. Бирок ошол таңда демейде кыла жүргөн иши ага башкача бир ыракат берди. Ажайып гүлүнө соңку ирет суу чачып, айнек капкакча менен жабарда ыйлагысы келди.

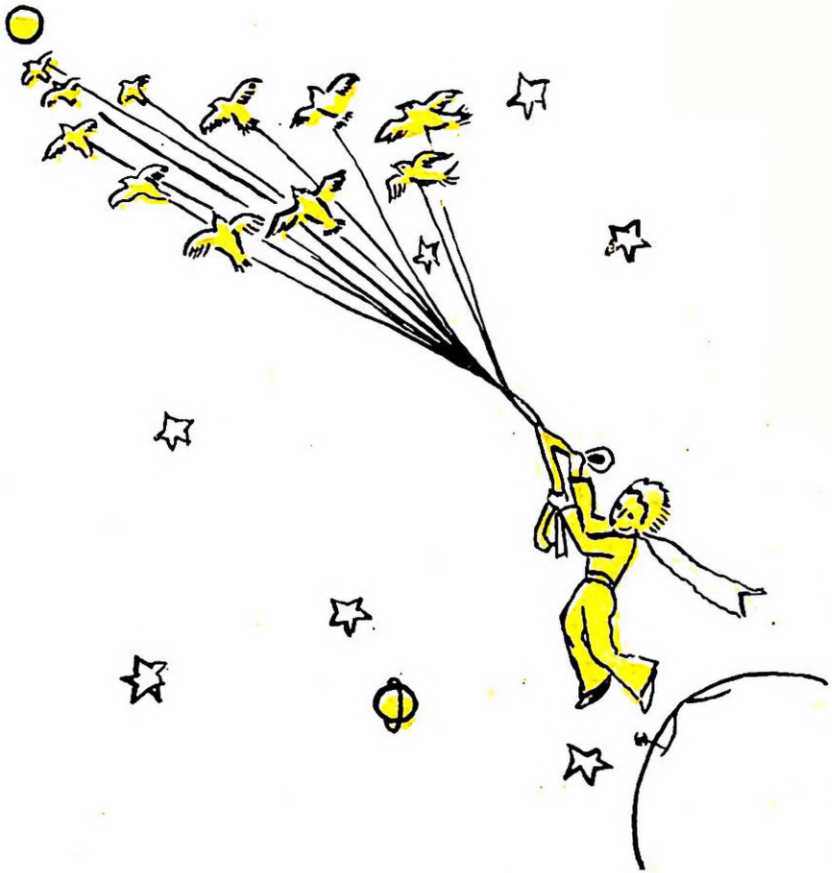
— Саламат калыңыз,— деди ал.

Сулуу жооп кайтарбады.

Кичинекей ханзада кайталап айтты:

— Кош болуңуз.

Сулуу жөтөлүп койду. Бирок бу суукка урунгандагы жөтөл эмес эле.

— Мен эселек элем,— деди ал акырын. — Мени кечир. Бактылуу бологөр.

Гүл бир да жемелеген сөз айтпады. Кичинекей ханзада аябай айраң калды. Ал уялгандан шаштысы кетип, айнек калпакчаны кармалаган бойдон нес болуп турду. Сулуунун бул муңайым назик мээрими башта кайда жашырынып жатты экен?

— Жашырганда эмне, мен сени сүйөм,— деди сулуу. — Сүйөрүмү сен билген жоксуң, ага мен айыптуумун. Эми айтып-айтпай пайда жок. Сен да мендей эселек элең. Бактыңы тапканга талпынып көр. Калпакчаны ташта, эми анын мага керегі жок.

— А шамалчы?..

— Анча деле суукка урунган эмесмин... Түнкү салкын мага дарыдай жагат. Канткен менен гүл эмесминби.

— А азуулуу айбандарчы, курт-кумурскаларчы?..

— Көпөлөк менен таанышкым келип кетсе, эки-үч көпөлөк куртуна кайыл болом да. Көпөлөктөр татына болсо керек. Алар келбесе, мага ким келет эле? Сен алыс-алыс болосуң да. Камсанабай эле кой, чоң-чоң айбандардан дегеле коркпойм. Менин да тырмагым бар.

Гүл жаш балача эрдемсиң төрт тикенегин көрсөтүп койду. Анан кыжырлана түштү:

— Маалкатпачы, бай болгур, кыйнабачы! Кетер болсоң, жөнөбөйсүңбү?

Ал өзүнүн ыйлаганын Кичинекей ханзада көрбөсө деп тиледи. Ашкан намыскөй сулуу эле а гүл...

X

Кичинекей ханзаданын планетасына баарынан 325,326, 328, 329, 330-астероиддер жакын турар эле. Ал адегенде ошолорго бармак болду. Өзүмө бир эрмек табайын, ыгы келсе бирдеме үйрөнөйүн деп ниет кылды.

Биринчи астериодде падыша жашайт экен. Ал арс чычкандын терисинен жакасы бар кызыл кымкапка оронуп, жөпжөнөкөй, бирок дегеле сөөлөттүү тактысында отуруптур.

Кичинекей ханзаданы көрөр замат падыша:

— Аа, мына менин букарам! — деп кыйкырды.

«Кайдан тааныды? — деп ойлоду Кичинекей ханзада.— Мени биринчи көрүп турбайбы!».

Падышалар дүйнөгө аябай үстүрт караарын, алар элдин баарын баш ийген букарам деп эсептээрин ал билчү эмес.

Падыша бирөөлөргө бийлик кыла аларына жетпие албай:

— Келчи бери, сени бир жакшылап карап багайын,— деди.

Кичинекей ханзада көчүк басар жер табылар бекен деп эки жагын каранса, көлкөйгөн санжыргалуу арс чычкандын мантиясы[1] планетаны бүт бойдон жаап калыптыр. Тике туруп турушка аргасыз болду. Ал аябай чарчаган эле... анан капыстан оозун араандай ачып эстенип жиберди.

— Падышанын көзүнчө эстенгенге салт-расмн уруксат кылбайт,— деди падыша. — Сен эстенбе, уруксат жок.

— Мен байкабай эле... — деди осолдой түшкөн ханзада. — Мен жол азабын көп тартып, такыр уктай элекмин.

— Мейли, анда эстене бер, уруксат,— деди падыша. — Эстенген адамды көрбөгөнүмө көп жыл болду. Бу мага аябай кызык. Кана, эстен! Буйругум ушул.

— Мен пйменин атам... Эми эстене албайм... — деп Кичинекей ханзада мукактанып, кызара түштү.

— Мм, мм.. анда эмесе буйрук кылам, бирде эстенип, бирде...

Падыша чаташып калды, сыягы, ачуусу да кармай түштү окшойт.

Падышага кынк этпей баш ийип турган жагат эмеспи. Каяша айтып кыр көрсөткөндү ал көтөрө алмак эмес. Бу падыша болсо бийлиги чексиз шаа. Бирок ал ак көңүл адам, ошондуктан дайыма акылга сыйган буйруктар бере тургач. «Эгер мен генералыма деңиздин ак чардагы болуп кубул деп буюрсам, анан генерал буйругумду аткара албай койсо, анын күнөөсү эмес, менин күнөөм»,— дечү падыша.

— Отурсам болобу? — деди Ханзада батына бербей.

Падыша:

— Буйрук кылам: отур! — деди да, арс чычкан жакалуу мантиясынын бир этегин өзгөчө бир сөөлөттүү шаани менен жыйрып койду.

---

[1] Мантия — ичик тонго окшогон узун, көлбөөрүгөн кийим.

Кичинекей ханзада дагы эле түкшүмөлдөп жатты. Планета кепкенедей экен. Бу деги эмнени башкарат?

— Таксыр,— деди ал,— сизге бир суроо берсем болобу?

Падыша шашып кетти:

— Буйрук кылам: сура!

— Таксыр... Сиз эмнени башкарасыз?

— Баарын,— деп койду падыша тек'гана.

— Баарын дейсизби?

Падыша өз планетасына, ошондой эле башка планеталарга да, жылдыздарга да жай гана колун нускады.

— Ушулардын баары баш неби? — деп Кичинекей ханзада кайра сурады.

— Баш нет,— деди падыша.

Анткени ал ченемсиз бийлик берилген шаа эле, кандайдыр бир чек дегенди билчү эмес.

— Жылдыздар да сизге баш неби? — деп такыды Кичинекей ханзада.

— Ананчы,— деди падыша. — Жылдыздар көз ирмемде баш ийип калат. Каяшаны көтөрө албайм.

Кичинекей ханзада жетине албай катуу сүйүндү. Анын да ушундай кудурети болсочу! Анда ал күндүн батканын бир күндө кырк үч эмес, жетимиш эки, жүз, эки жүз жолу көрүп, моокумун кандырар эле! Анда отургучту улам жылдырып тургандын да кажаты болмок эмес. Ошондо ал өзү таштап кеткен планетасын эстеп, кайра кусалана баштады да, анан кайраттанып, падышадан:

— Күндүн батканын көргүм келет... Ыракым этиңизчи, күнгө бат деп буйрук кылыңызчы...

— Эгер мен кайсы бир генералга көпөлөк болуп гүлдөп-гүлгө учуп-кон деп, же трагедия жаз деп, же деңиздеги ак чардакка айлан деп буйрук кылсам, анан генерал буйругумду аткара албаса, анда ким күнөөлүү болот? Менби же генералбы?

Кичинекей ханзада буйдалбай шар жооп берди:

— Сиз, таксыр.

— Ап-балли,— деп кубаттады падыша. — Ар ким алына жараша. Бийлик эң оболу акылга таяныш керек. Эгер сен элиңе сууга чөк деп буйрук кылсаң, элиң революция чыгарат. Мен баш ийүүнү талап кыла алам, ага акым бар, анткени мен буйруктарымды акыл менен берем.

— А күндүн батканы кантет? — деп эстетти Кичинекей ханзада. Ал бирдеме сурадыбы, жооп алмайын тынч албай турган.

— Күн батканын да көрөсүң. Мен күнгө «бат» деп айтам. Бирок ылайыктуу шарт келишин күтө турам, падышанын акылмандыгы мына ушунда, эгер билсең.

— А ылайыктуу шарт качан болот? — деп каңкуулады Кичинекей ханзада.

— М. мм — деп койду падыша календарын баракгап жатып. — Болот болот... мм, мм... бүгүн кечки саат жетиден кырк мүнөт өткөндө болот. Ошондо сен менин буйругум кандай так орундаларын көрөсүң.

Кичинекей ханзада оозун ачып эстеди. Бу жерде күндүн батканын каалаганда көрө албайт экенсиң эмне! Ырасын айтканда, ал зериге баштады.

— Мен кеттим,— деди падышага. — Бнерде мен эми эмне кылат элем.

— Кете көрбө! — деди падыша. Ал өзүнө баш ийген адам табылганына корсоюп отурган эле, эми андан айрылгысы келген жок. — Сен кал, министр кылып дайындайын.

— Эмнеиин министри?

— Тиги... юстициянын [1].

— А бнерде кимди соттомок элем!

— Аны дагы көрө жатабыз,— деди падыша,— мен өз мамлекетимди алигиче баштан-аяк карап чыга элекмин. Карып да калдым, саябан араба кармаар орун жок, жөө басканда бат чарчап калам.

Кичинекей ханзада кыйшая эңкейип, планетанын аркы жагын дагы бир ирет карады.

[1] Юстиция — укук иштери.

— Мен карап көрдүм! — деп кыйкырды ал. — Аякта деле эчтеме жок экен.

— Анда өзүңдү өзүң сотто! — деди падыша. — Бу баарынан кыйын. Бирөөлөрдү соттогондон өзүңдү соттогон алда канча оор. Эгер өзүңдү калыс соттой алсаң, анда сен чын эле акылмансың.

— Мен өзүмдү каерде болсо да соттой алам,— деди Кичинекей ханзада. — Ал үчүн сиздин жаныңызда калгандын кажаты жок...

— Мм, мм... — деди падыша. — Менин планетамда бир карыган момолой чыккан жашаса керек. Түндөсү кытыратканын угуп калам. Сен ошо карт момолойду соттошуң керек. Аны кезек-кезек өлүм жазасына өкүм кылып тур. Анын өмүрү сенин колуңда болот. Бирок аны улам-улам кайра актап тур. Карыган момолойду сактоо керек, ал биздин жалгыз момолой да.

— Мен өлүм жазасына өкүм кылганды жаман көрөм,— деди Кичинекей ханзада. — Мага эчтемеңин кереги жок, мен кетем.

— Жок, кетпейсиң,— деди падыша.

Кичинекей ханзада жөнөй берейин деп өзүнчө бүтүм чыгарды, бирок картаң падышаны капа кылып кеткиси келбеди.

— Эгер, таксыр, ылайык тапсаңыз, эгер өзүңүздүн айтканыңыз эки болбосун десеңиз, мага акылга сыяр буйрук берсеңиз жакшы болор эле— деди ал. — Мисалы, мага азыр бир мүнөт кармалбай жолго чык деп буйрук бере аласыз. Менимче, азыр ушундай буйруктун ыңгайы келип турат.

Падыша жооп кайтарбады. Кичинекей ханзада эмне кылларын билбей бир аз аялдап турду да, жөнөй берди.

Падыша артынан:

— Сени элчи кылып дайындадым! — деп шашыла кыйкырып калды.

Анын кебетесинде каяша айтканды көтөрө албас түр бар эле.

Кичинекей ханзада сапар тартып баратып: «Чоң кишилер деги кызык калк»,— деп ойлоп койду.

XI

Экинчи планетада атак сүйөр жашайт экен. Ал Кичинекей ханзаданы алыстан көрөр замат кыйкырып жиберди:

— О, мына, урматтоочу да келип калды!

Кекирейген куу чиренге элдин баары жалгыз ошону көрүп, жалгыз ошого суктанып жаткандай көрүнөт.

— Арбаңыз! — деп салам айтты Кичинекей ханзада.— Шляпаңыз кызык экен.

— Мага таазим кылгандарга алик алыш үчүн ушинтип алгам,— деп түшүндүрдү атак сүйөр.— Куттуктап мага салам беришкенде таазим кылышым керек Бирок, кудай уруп, бнерге эч ким келбейт.

— Ошондойбу? — деп койду Кичинекей ханзада калп эле. Ал эчтемени түшүнө албай турган.

— Кол чаап койчу,— деди атак сүйөр.

Кичинекей ханзада алакан шапалактады. Атак сүйөр шляпасын алып, сылык таазим кылып койду.

«Картаң падышаныкына караганда биерде көңүлдүүрөөк экен»,— деп ойлоду Кичинекей ханзада. Ал дагы алакан шапалактай баштады. Атак сүйөр болсо шляпасын алып, таазим кыла берди.

Бул тамаша беш мүнөтчө улам-улам кайталанган соң Кичинекей ханзада жадап кетти.

— Эмне кылганда шляпаң учуп түшөт? — деп сурады ал.

Бирок атак сүйөр укмаксан болуп койду. Куу чиренди кулагына мактоодон башка сөз кирбейт эмеспи.

— Сен чын эле мени жан-дилиң менен урматтайсыңбы? — деп сурады ал Кичинекей ханзададан.

— Урматтайт деген эмне?

— Эгер ушул планетада менден сулуу, менден көрктүү, менден бай, менден акылдуу адам жок деп эсептесең, урматтаганың ошол.

— Сенин планетаңда сенден башка эч ким жок болсо эмне кылам?

— Баары бир мага суктана бер. Кана, мени бир жыргатчы!

— Мен сени көрүп таң калып, сонуркап, кубанып турам,— деди Кичинекей ханзада бир аз ийнин куушуруп,— бирок сен ошого да кубанасыңбы?

Анан ал атак сүйөрдөн качып жөнөдү. Жөнөп баратып ал: «Чын эле чоң кишилер аябаган кызык калк»,— деди баёо кыялында.

XII

Андан соңку планетада аракеч жашайт экен. Кичинекей ханзада аерде аз эле турду, бирок ошондон кийин аның маанайы пастабыраак калды.

Ал ошо планетага келгенде, аракеч алдына тизилген

арактуу жана бош бөтөлкөлөргө карап үнкүйүп отурган экен.

— Эмне кылып атасың? — деди Кичинекей ханзада.

— Ичип атам,— деди аракеч дулдуюп.

— Эмне үчүн ичип атасың? — деди.

— Унутайын деп.

— Эмнени унутайын деп?

Кичинекей ханзада аракечти аяп кетти.

Аракеч башын шылкыйтып, чынын айтты:

— Уялганымды унутайын деп.

— Эмненден уялып жүрөсүң? — деди Кичинекей ханзада тиги бечарага жардам кылгысы келип.

— Ичкенимден уялам! — деди аракеч. Сабасаң да мындан башка сөз андан чыкчудай эмес.

Эчтеме түшүнбөй делдейген Кичинекей ханзада андан ары жөнөй берди.

«Шек жок, чоң кишилер өтө кызык калк»,— деп ойлоду ал сапар тартып баратып.

XIII

Төртүнчү планета иш билги, камбыл адамдыкы экен. Кичинекей ханзада келгенде, ал баш көтөрүп карап койбой иштей берди.

— Арбацыз! — деп салам айтты Кичинекей ханзада. — Чылымыңыз өчүп калыптыр.

— Үчкө экини кошсо — беш. Бешке жетини кошсо — он эки. Он экиге үчтү кошсо — он беш. Саламатсызбы? Он бешке жетини кошсо — жыйырма эки. Жыйырма экиге алтыны кошсо — жыйырма сегиз. Ширенке чакканга чоло жок. Жыйырма алтыга бештн кошсо — отуз бир. Уф! Демек, баары бирдигип беш жүз бир миллион алты жүз жыйырма эки миң жети жүз отуз бир.

— Беш жүз миллион эмне?

— Ия? Дагы эле кете элексиңби? Беш жүз миллион... Билбейм, эмне экенин... Ишим чачыман көп! Мен олуттуу адаммын, бекер калжырап олтура албайм! Экиге бешти кошсо — жети...

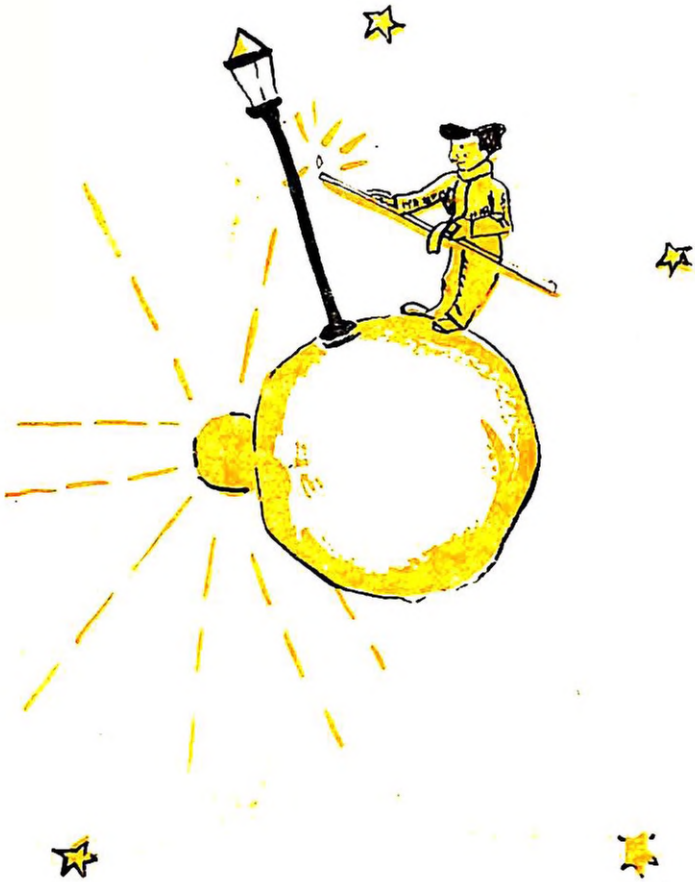
— Беш жүз миллион эмне? — деп Кичинекей ханзада кайра сурады. Ал бирдеме сураса, жооп алмайын тынчу эмес.

Камбыл адам башын көтөрдү.

— Бу планетада жашаганыма элүү төрт жыл болду, ошондон бери мага үч эле жолу жолтоо кылышты. Биринчи жолу мындан жыйырма эки жыл мурун бир тампыс коңуз келип калыптыр. Ал аябай шоокум салып, мен кошуудан төрт ката кетирип койгом. Экинчи жолу мындан он бир жыл мурда, кызыл жүгүрүгүм кармап калды. Дайым отуруп иштегенимен. Сейилдегенге убактым жок. Мен олуттуу адаммын. Үчүнчү жолу... Мына азыр! Ошентип, беш жүз миллион...

— Беш жүз миллион эмне?

Камбыл адам жооп бериш керек экендигин, антпесе кутулбасын түшүндү.

— Беш жүз миллион тиги немелер... кээде абада көрүнө калган немелерчи...

— Эмне, чымындарбы?

— Жо-ок, кичинекей, жылтыраган немелер.

— Аарыларбы?

— Жо-оок, Кичинекей күмүштөнгөн немелер, ар бир жалкоо көрөр замат кыялданып кетет ко, ошолор. Мен олуттуу адаммын. Кыялданышка чолом тийбейт.

— А, жылдыздарбы?

— Таптың, таптың. Жылдыздар.

— Беш жүз миллион жылдызбы? Сен аларды эмне кыласың?

— Беш жүз бир миллион алты жүз жыйырма эки миң жети жүз отуз бир. Мен олуттуу адаммын, тактыкты жакшы көрөм.

— Беш жүз миллион жылдызды эмне кыласың деп жатам?

— Эмне кылам?

— Ии?

— Эчтеме кылбайм. Мен алардын ээсимин.

— Жылдыздардын ээси болосуңбу?

— Ооба.

— Бирок мен бир падышаны көрдүм эле, ал...

— Падышалар эчтеменин ээси эмес. Алар жөн гана башкарат. Ал такыр башка маселе.

— Сен эмне үчүн жылдыздарды ээлеп жүрөсүң?

— Бай болуш үчүн.

— Эмне үчүн бай болушуң керек?

— Эгер кимдир бирөө жаңы жылдыздарды ачса, сатып алыш үчүн.

«Бу баягы аракечтей сүйлөйт экен»,— деп ойлоду Кичинекей ханзада.

Анан дагы кайра такып кирди:

— Жылдыздарды кантип ээлеп алса болот?

— Жылдыздар кимдики? — деди камбыл күнк этип.

— Билбейм. Эч кимдики эмес.

— Демек, меники, анткени муну биринчи ойлогон мен болдум.

— Сен ошого эле ыраазысыңбы?

— Ананчы. Эгер сен алмаз тапсаң, эгер анын ээси чыкпаса, ал сеники. Эгер сен ээси жок арал тапсаң, а да сеники. Эгер сенин башыңа кандайдыр бир идея баарынан мурда түшсө, сен ага патент[1] аласың: ал сеники болот. Мен жылдыздардын ээсимин, анткени жылдыздарды ээлеп алганды мага чейин эч ким ойлогон эмес.

— Мунуң чын экен,— деди Кичинекей ханзада. — Деги жылдыздарды эмне кыласың?

— Аларды ээлеп турам,— деди камбыл. — Эсептеп чыгам, кайра эсептейм. Бул абдан кыйын. Бирок мен олуттуу кишимин.

Мындай жооп Кичинекей ханзаданы алымсындыра албады.

— Эгер менин жибек кол жоолугум болсо, аны мен мойнума орой алам, жаныма алып жүрө алам,— деди ал. —Эгер менин гүлүм болсо, аны үзө алам, алып кете алам. А сен жылдыздарды ала албайсың да!

— Жок, мен аларды банкка салып коё алам.

— Кантип?

— Мына минтип: канча жылдызым болсо, ошонун баарын кагазга жазам. Анан а кагазды ящикке салып, кулпулап коём.

— Болдубу анан?

— Ошо мага жетет.

«Кызык экен! — деп ойлоду Кичинекей ханзада. — А тургай кандайдыр бир сонундугу да бар. Бирок анча деле олуттуу иш көрүнбөйт».

Эмне олуттуу, эмне олутсуз — аны Кичинекей ханзада

---

[1] Патент — ойлоп чыгаруучу кишинин өзү ойлоп тапкан нерсесине укугу бар деп күбөлөндүрүүчү документ.

өзүнчө түшүнө турган, анын түшүнүгү чоң кишилердикине окшочу эмес.

— Менин бир гүлүм бар,— деди ал,— күн сайын эртең менен ага суу себем. Үч вулканым бар, жума сайын аларды тазалап турам. Үчөөнү тең тазалайм, өчүп калганын да. Қырсыкты кайдан деп болбойт. Мен ээси болгонум вулкандарыма да, гүлүмө да пайдалуу. Ал эми жылдыздарга сенин эч кандай пайдаң тийбейт.

Қамбыл адам бирдеме дейин деп оозун ачты, бирок эмне деп айтарын билбеди. Қичинекей ханзада жолуна түштү.

Сапар тартып баратып: «Жок, чоң кишилер чынында да таң каларлык калк»,— деди ал баёо кыялында.

XIV

Аябай кызык планета бешинчи планета экен. Баарынан кичине. Анда бир фонарь, бир фонарчы бар экен. Көк асмандан көзгө илешпеген, тамсыз жана адамсыз бу кепкенедей планетага фонарь менен фонарчынын кандай зарылы бардыгын Қичинекей ханзада эч бир түшүнө албады. Бирок ал мындай ой жоруду:

«Балким, бу адам теңирден тетири көрүнөр, бирок ал падышадай, атак сүйөрдөй, камбылдай, аракечтей тетири эмес. Анын кылганында бир маани бар. Ал фонарын жакканда, дагы бир жылдыз же гүл жаралгандай боло түшөт. Ал фонарын өчүргөндө, жылдыз же гүл уктап кеткендей боло түшөт. Бу ашкан татына, ашкан кооз жумуш, ошон үчүн пайдалуу».

Ошо кичинекей планетага оропара келгенде, ал фонарчыга ызат менен таазим кылды.

— Саламатпы? — деди ал. — Фонарыңды азыр эмнеге өчүрүп койдуң?

— Шерт ушул,— деди фонарчы. — Саламатчылык.

— Эмне деген шерт ал?

— Фонарды өчүрөм деген шерт. Кечиң кут болсун.

Ал фонарды кайра жакты.

— Эмнеге фонарды кайра жактың?

— Шерт ушул,— деди фонарчы.

Кичинекей ханзада чынын айтты:

— Түшүнбөй турам.

— Түшүнбөгөндөй эчтеме жок,— деди фонарчы. — Шерт деген шерт. Күнүң кут болсун.

Фонарды дагы өчүрүп койду...

Анан чакмак кызыл кол жоолугу менен терин аарчып, мындай деди:

— Өмүрүм ашкере мээнеттүү. Бир кезде мунун маанисн бар эле. Мен фонарды таң атканда өчүрүп, кеч киргенде кайра жакчумун. Күндүз эс алчу элем, түндөсү уктачу элем...

— Эмне, кийин шерт бузулдубу?

— Шерт эч бузулган жок,— деди фонарчы. — Балакеттин баары ошондо турбайбы! Планетам жыл өткөн сайын катуурааК айланып баратат, а шерт болсо мурункудан өзгөрбөй келатат.

— Эми эмне болот? — деди Кичинекей ханзада.

— Эчтеме болбойт. Планета мүнөт сайын чарк айланып турат, а мен көз ирмемге да тыным албайм. Мүнөт сайын фонарды өчүрүп, өчүрөр замат кайра жагып турам.

— Мына, тамаша! Демек, сенин күнүң бир мүнөттө эле өтүп кетет экен да!

— Эч кандай тамашасы жок,— деди фонарчы. — Сен экөөбүз сүйлөшүп тургандан бери бир ай болду.

— Бир ай?!

— Ооба. Отуз мүнөт. Отуз күн. Түнүң кут болсун!

Ал фонарын дагы жакты.

Кичинекей ханзада фонарчыга карап туруп, ушу өз сөзүнө айныбай бек турган адамды ичинен аябай жактырып калды. Кичинекей ханзада өзү баягыда күндүн батканын кайта-кайта көрөм деп отургучту улам алдыга жылдыра бергенин эстеди. Ал тигил досуна жардам кылгысы келди.

— Кулак салчы,— деди ал фонарчыга. — Мен бир айла таптым: сен качан кааласаң, ошондо эс ала бересиң...

— Менин эс алгым дайыма эле келип турат,— деди фонарчы.

Сөзгө бек турган, бирок жалкоолугун койбогон адамдар да бар эмеспи.

— Сенин планетаң аябай кичине экен,— деди ханзада сөзүн улап,— сен аны үч арымдасаң чарк айланып чыккыдайсың. Эгер ылдамыраак баса берсең — күн төбөндө батпай тура берет. Эс алгың келгенде сен баса бер, баса бер... ошентсең такыр түн кирбейт, күн сен каалаганча созула берет.

— Кой, анткенден мага эч пайда жок,— деди фонарчы.— Мен баарынан уктаганды жакшы көрөм.

— Анда алың кыйын экен,— деп көңүл улады Кичинекей ханзада.

— Алым кыйын,— деп кубаттады фонарчы. — Күнүң кут болсун!

Ал фонарын кайра өчүрдү.

«Баягы падыша, атак сүйөр, камбыл, аракеч — айтор, элдин баары кокус бу адамды көрүп калса, аябай жектешер эле,— деп ойлоду Кичинекей ханзада сапар тартып баратып. — Бирок, менимче, ошолордун ичинен жалгыз ушуга гана күлкүң келбейт. Балким, бу өз камын гана жебегени үчүн күлкүң келбестир».

Кичинекей ханзада улутунуп койду.

«Мен дос болчу киши ушу экен,— деди ал ичинде. — Бирок анын планетасы өтө бөтөкөй экен. Эки киши баткыдай эмес...»

Ушу татынакай планетанын ага жагып калганынын дагы бир купуя себеби: анда күндүн батканын суткасына бир миң төрт жүз кырк мертебе көрүүгө мүмкүн эле. Бирок ханзада бу себепти калп эле капарына албамыш болду.

XV

Алтынчы планета бешинчи планетадан он эсе чоң эле. Анда калың-калың китептер жазган чал жашайт экен. Ал Кичинекей ханзаданы көрө замат кубанып кетти:

— Мына, мына! Саякатчы да келип калды!

Кичинекей ханзада дем алайын деп столго отурду. Ал узак жол арытпадыбы!

— Жол болсун? — деди чал ага.

— Бу эмне деген калың китеп? — деди Кичинекей ханзада. — Биерде эмне кылып отурасыз?

— Географмын,— деди чал.

— География деген эмне?

— География деген деңиздер, дарыялар, шаарлар, тоолор, чөлдөр кайда турганын билүүчү илимпоз.

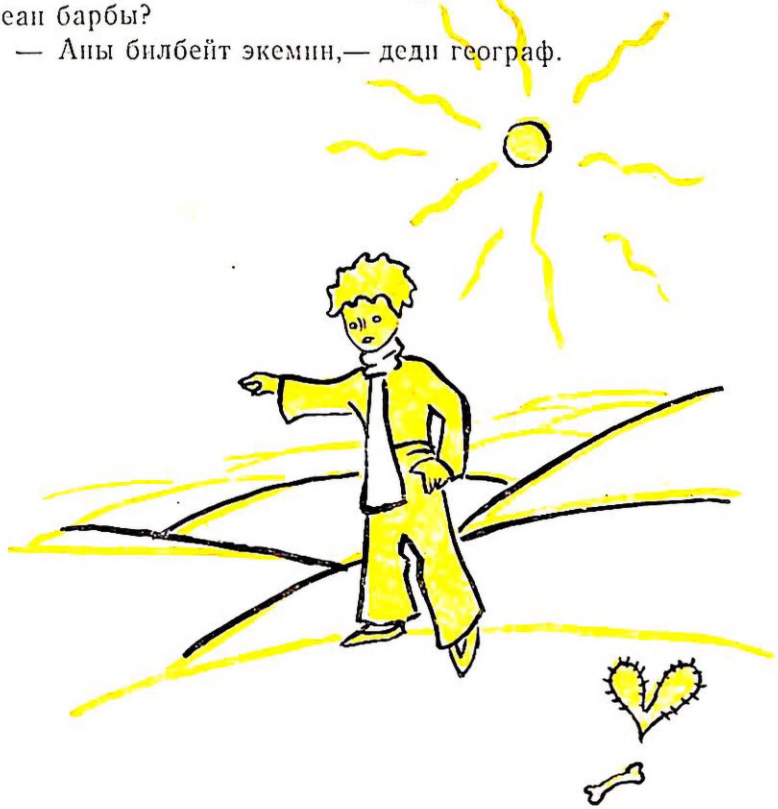
— Кызык экен! — деди Кичинекей ханзада. — Чыныгы жумуш деп ушуну айт!

Анан ал географтын планетасына көз чаптырды.

Мындай шаңкайган сөөлөттүү планетаны ал эч качан көргөн эмес.

— Сиздин планетаңыз кооз экен, — деди ал. — Мында океан барбы?

— Аны билбейт экемин,— деди географ.

— О-о,— деди Кичинекей ханзада иренжий түшкөндөй үнүн созуп. — А тоолор барбы?

— Билбейм,— деп кайталады географ.

— Шаарлар, дарыялар, чөлдөрчү?

— Аны да билбейм.

— Сиз географ эмессизби!

— Кеп ошондо,— деди чал. — Мен географмын, саякатчы эмесмин. Саякатчыларымын жоктугунан кыйналып жүрөм. Шаарлардын, дарыялардын, тоолордун, деңиздердин, океандардын, чөлдөрдүн эсебин географтар албайт. Гео-

граф — өтө ири көп адам, анын жер кыдырышка чолосу жок. Ал кабинетинен чыкпайт. Бирок ал саякатчыларды кабыл алат, алардын айтып бергендерин жазат. Эгер алардын бирөө кандайдыр бир кызык нерсени айтып берсе, географ сурамжылап, сүрүштүрүп отуруп, ал саякатчы ишенчиликтүү кишиби — ошону текшерет.

— Эмне үчүн?

— Эгер саякатчы калп айтып койсо, география китебинде баары чаташып кетет. Эгер саякатчынын ичип коймою болсо, андан бетер жаман.

— Эмне үчүн?

— Себеби мастын көзүнө бардык нерсе кош көрүнөт. Мас саякатчынын куру сөзүнө ишенген географ бир тоонун ордуна эки тоо жазып коёт.

— Мен бир адамды көргөмүн... Андан начар саякатчы чыкмак экен,— деп койду Кичинекей ханзада.

— Толук мүмкүн. Ошентип, эгер саякатчы ишенчиликтүү киши болуп чыкса, анан анын ачканын текшеришет.

— Кантип текшеришет? Барып карап келишеби?

— Жок, кокуй. Антиш өтө кыйын да. Жөн гана саякатчыдан далилдерди талап кылышат. Мисалы, эгер ал бир чоң тоону ачтыбы, анда ошо тоодон чоң-чоң таштар алып келсин.

География капыстан шашкалактап калды:

— Сен өзүң да саякатчы эмессиңби? Алыстан келбединби? Өз планетаңын жайын айтып берчи.

Анан географ калың китебин ачып, калемин учтады. Саякатчылардын айткандары адегенде калем менен жазылат. Саякатчы далилдерди алып келгенде гана анын айтканын сыя менен жазышка уруксат экен.

— Кулагым сенде,— деди географ.

— Менин планетамда кызык эчтеме деле жок,— деп Кичинекей ханзада бош айтты. — Анда баары кипкичине. Үч вулкан бар. Экөө күйүп турат, бирөө өчүп калган. Бирок кырсыкты кайдан деп болбойт.

— Айтканың ырас,— деп кубаттады географ.

— Анан бир гүлүм бар.

— Биз гүлдөрдү белгилебейбиз,— деди географ.

— Эмнеге? Ал ажайып сулуу да!

— Себеби гүлдөр опосуз.

— Опосуз деген эмне?

— География китептери — дүйнөдөгү ашкан баалуу китептер,— деп түшүндүрдү географ. — Алар эч качан эскирбейт. Тоонун ордунан козголуп кетиши сейрек болчу окуя го. Океандын какшып калышы да ошондой. Биз түбөлүк өзгөрбөгөн нерселерди гана жазабыз.

— Бирок өчкөн вулкандын кайра ойгонушу мүмкүн да, — деп сөздү иле койду Кичинекей ханзада. — «Опосуз» деген эмне?

— Вулкан өчтүбү же жандыбы — анын биз үчүн, географтар үчүн анча маанисн жок,— деди географ. — Маанилүү нерсе: тоо. Ал өзгөрбөйт.

— «Опосуз» деген эмне? — деп сурады Кичинекей ханзада. Ал суроо берсе, жооп алмайын такый берчү.

— Бат жок болчу нерсе опосуз деп аталат.

— Менин гүлүм да бат эле жок болуп калабы?

— Албетте.

«Менин кубанчымын, санжыргамын өмүрү кыска экен да,— деди Кичинекей ханзада өзүнө,— анын дүйнөдөн сактана турган эчтемеси жок, төрт эле тикенеги бар. Мен аны таштап кеттим, ал планетамда жападан жалгыз калды!».

Өзү таштап кеткен гүлгө анын ичи биринчи жолу ачышты. Бирок ошо замат кайра чыйрала түштү.

— Мен кайда жөнөйүн, кандай кеңеш бересиз? — деп сурады ал географтан.

— Жер планетасына бар,— деди географ,— анын кадыр-баркы жаман эмес.

Кичинекей ханзада жолго чыкты, бирок анын ою өзү таштап кеткен гүлдө болду.

XVI

Ошентип, ал кайрылган жетинчи планета Жер эле.

Жер кадыресе жөн планета эмес! Анда жүз он бир падыша (буга, албетте, негрлердики да кошулат), жети миң географ, тогуз жүз миң иш билги камбыл адам, жети жарым миң аракеч, үч жүз он бир миң атак сүйөр куу чирен, баары биригип эки миллиардга жакын чоң киши бар.

Жердин чоңдугу силерге ачык болсун үчүн мындай бир мисал келтирейин: электр жарыгы табыла электе алты континент түмөн-түмөн фонарчыларды — төрт жүз алтымыш эки миң беш жүз он бир адамды кармап турчу экен.

Эгер сырттан караганда, бул ажайып шаңдуу көрүнүш болгон. Ошо фонарчылардын кыймыл-аракеттери куду балеттегидей эң так ыргакка багынып турчу. Биринчи болуп Жаңы Зеландия менен Австралиянын фонарчылары чыгар эле. Алар чырактарын жандырып коюп, уктаганы кеткенде кезек Кытайдын фонарчыларына тийчү. Бийди аткарып коюп, алар да көшөгөнүн артына жашынар эле. Анан кезек Россия менен Индиянын фонарчыларына келе турган. Анан Африка менен Европада фонарлар жапырт жанчу. Анан Түштүк Америкада. Андан кийин Түндүк Америкада. Алар эч качан жаңылчу эмес, эч ким сценага беймаал чыкчу эмес. Чынын айтыш керек, бу ажайып сонун көрүнүш болгон.

Бир гана түндүк уюл менен түштүк уюлда жалгыздан фонар жакчу экен фонарчы беймарал, кыйналбай жашачу: алар ал жумушту жылына эки сапар гана аткарыша тургач.

XVII

Аябай куудулдангың келгенде кээде эркинден апыртып да жибересиң. Фонарчыларды айтып жатып мен бир аз чындыктан тайып кеттим. Биздин планетаны жакшы билбеген киши а жөнүндө тескери түшүнүк алып калабы деп чочулайм. Адамдар Жерде аз эле орун ээлеп турушат. Эгер эки

миллиард адам жыйылып келип, жыйындагыдай бир жерге быкылдап чогулса, баары биригип узун-туурасы жыйырма милден ашпаган мейкинге опоцой сыят. Бүт адамзатты Тынч океандын бир кичкинечекей аралына тыгып салса болот.

Чоң кишилер, албетте, буга ишене бербейт. Алар кыялында көп жер ээлеп турабыз дешет. Өздөрүн баобабдай опсуз чоң сезишет. Силер аларга айткыла: так эсептеп көрүшсүн. Ошентсенер, алар жыргай түшөт, анткени цифра дегенде жантыгынан жата калышат. Силер андай арифметикага убактыцарды кетирбегиле. Анын пайдасы деле жок. Силер ансыз деле мага ишенесинер.

Ошентип, Жерге келерин келип алып, Кичинекей ханзада кыбыр эткен жанды көрө албай айран болду. Ал жацылып башка бир планетага түшүп калдымбы деп ойлоп кетти. Бирок жанындагы кумдун арасынан өцү ай шооласындай бир шакекче кылац этти.

— Кечиц кут болсун,— деп салам айтып койду Кичинекей ханзада.

— Болсун,— деп алик алды жылан.

— Кайсы планетага туш келип калдым?

— Жерге,— деди жылан. — Африкага.

— Ошондойбу. Эмне, Жерде адамдар жокпу?

— Бу чөл. Чөлдө эч ким жашабайт. Бирок Жер өзү абдан чоң.

Кичинекей ханзада ташка көчүк басып, асманга көз жиберди.

— Жылдыздар эмне үчүн жылт-жылт этерин билсем го,— деди ал кыялданып. — Балким, алар эртедир-кечтир ар ким өз жылдызын таап алсын деп жарык чачып тургандыр. Карачы, менин планетам! Так үстүбүздө баратат... Бирок ал аябай алыс, алыс!

— Кооз планета экен,— деди жылан. — Сен мында, Жерде, эмне кылганы жүрөсүң?

Кичинекей ханзада чынын айтты:

— Мен гүлүм менен араздашып калдым.

— А, ошондой де...

Экөө тең тым боло калды.

— Кишилер кайда деги? — деп Кичинекей ханзада кайра сөз баштады. — Канткен менен чөлдө жалгызсырайт экенсиң...

— Элдин ичинде деле жалгызсырайсың,— деди жылан.

Кичинекей ханзада ага тигиле тиктеп койду.

— Абдан кызык макулук экенсиң,— деди ал. — Бармактан жоон эмессиң го...

— Бирок менде падышанын бармагынан көбүрөөк кудурет бар,— деди жылан.

Кичинекей ханзада жымыйып койду.

— Койчу, сен ушунча эле кудуреттүүсүңбү? Бутуң да жок экен. Сен саякаттай албайсың го...

— Мен сени ар кандай кеме жеткире албас жерге жеткире алам,— деди жылан.

Анан ал Кичинекей ханзаданын кызыл ашыгына алтыч билерик сыңары оролуп алды.

— Мен тийип эле койсом, ким болсо да чыккан жерине кайра кирет,— деди ал. — Бирок сен жылдыздан келдиң, аруу-тазасың...

Кичинекей ханзада жооп бербеди.

— Сага боорум ооруйт,— деди жылан сөзүн улап. — Сен бу таштай катуу Жерде мажестик кыласың. Планетаңды таштап кеткенинде арман кылып өкүнгөн күнү мен сага жардам бере алам. Мен сени...

— Түшүндүм, жакшы түшүндүм,— деди Кичинекей ханзада. — Бирок сен эмне эле табышмактатып сүйлөйсүң, ия?

— Мен табышмактардын баарын табам,— деди жылан.

Анан экөө тең унчукпай калды.

XVIII

Кичинекей ханзада эрме чөлдү аралап өтүп, эч кимди учурата албады. Жолунан бар болгону бир гүл чыкты, үч желекчеси бар сербейген көрксүз бир гүл...

— Салам,— деди Кичинекей ханзада.

— Салам,— деп гүл алик алды.

— Адамдар кайда, ия? — деп сурады Кичинекей ханзада сыпаалык менен.

Гүл бир жолу жанынан өтүп бараткан кербендерди көрүп калган эле.

— Адамдар дейсиңби? Ах, ырас эле... Алар баары биригип бешөө же алтоо болсо керек. Көрбөгөнүмө көп жыл болду. Ал эми аларды кайдан издеп, кайдан табарды эч ким билбейт. Адамдарды шамал айдап жүрөт. Алардын тамыры жок, ошонусу өтө жаман.

— Жакшы кал,— деди Кичинекей ханзада.

— Жакшы бар,— деди гүл.

XIX

Кичинекей ханзада бийик тоонун чокусуна чыкты. Ал мурда бою тизесинен келген үч вулканынан башка тоо аттууну көрүп баккан эмес. Ал өчкөн вулканын отургуч кылып алуучу эле. Эми ал: «Бул бийик тоодон бүт планетаны, адамдардын баарын текшп көрөм го» — деп ойлоду. Бирок ал ийнедей ичке шуштуйган аскаларды гана көрдү.

Ал жөн эле салам айтып койду:

— Салам!

— Салам... Салам... Салам... — деп туурады жаңырык.

— Силер кимсиңер? — деди ал.

— Силер кимсиңер... кимсиңер... — деп туурады жаңырык.

— Дос бололу, мен жалгызмын,— деди ал.

— Жалгызмын... Жалгызмын... жалгызмын... — деп туурады жаңырык.

«Кандай кызык планета — деди Кичинекей ханзада оюнда. — Үстү какыраган каксоо, ийнедей шуштугуй, шор экен. Адамдарынын акыл-эси деле ченелүү окшойт. Алар эмнени айтсаң, кайра ошону айтат... Үйүмдө гүлүм бар эле, ал менин санжыргам, кубанчым эле, ал суратпай өзү сөз баштоочу эле».

XX

Кичинекей ханзада чөлдөн өтүп, аскаларды ашып, кар малтап жүрүп отурду да, акыры жолго чыкты. Ал эми жолдун баары адамдарга алып барат.

— Салам,— деп айтты ал.

Анын бет алдында розалар жыш өскөн бак турду.

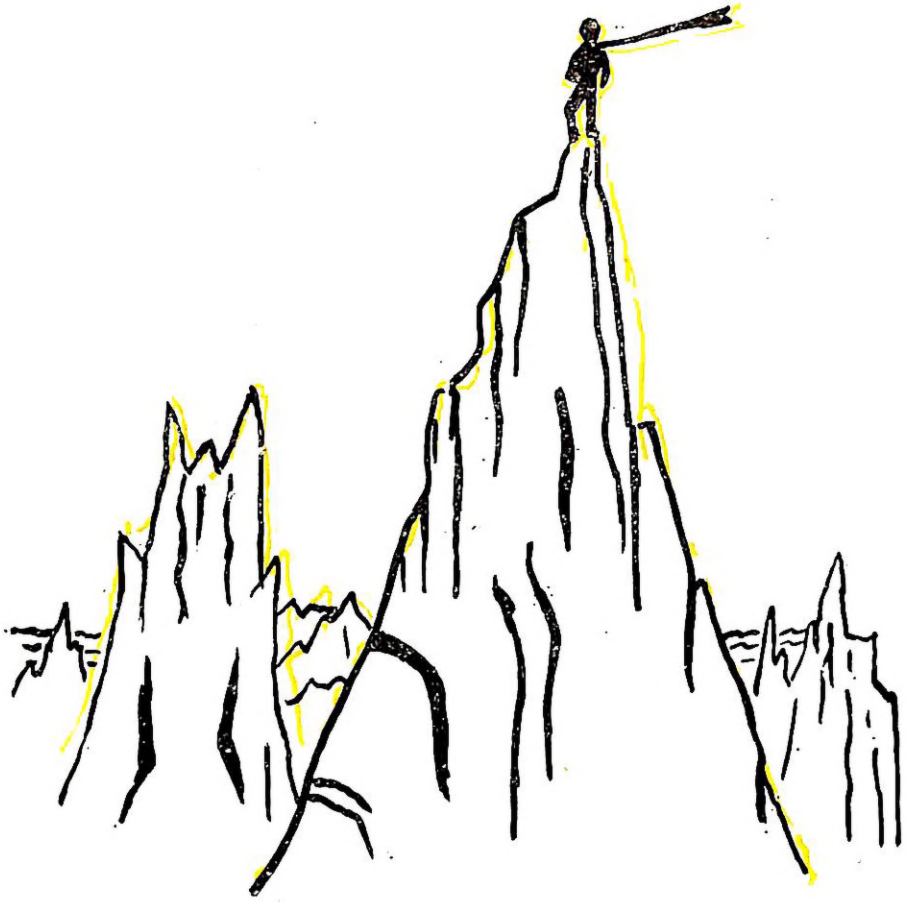
— Салам,— деп алик алды розалар.

Кичинекей ханзада розалардын баары баягы өзүнүн гүлүнө окшош экенин көрдү.

— Кимсиңер? — деди ал аң-таң калып.

— Розабыз,— дешти розалар.

Кичинекей ханзада араң эле унчукту:

— Ошондой дечи...

Ал өзүн аябай бечара сезди. «Аламда дегеле мендей гүл жок» — дечү сулуусу. Эми ал бир эле бактан андай гүлдүн беш мицин көрүп турду!

«Муну көрүп калса, ал кандай гана ызаланар эле,— деп ойлоду Кичинекей ханзада. — Ал карагүчкө күрсө-күрс жөтөлүп, күлкүгө калбас үчүн гана мүрт үзүлүп бараткандай пеш кылар эле. А мен болсом аны карайм деп кеселман бак-

кандай абыгер чекмекмин, антпесем ал мени да күйүткө салам деп чыны менен эле өлүп калышы мүмкүн болчу...».

Анан ал минтип ойлоду: «Мен бул дүйнөдө жалгыз бир гүлгө ээмин, андай гүл эч жерде өспөйт, эч кимде жок деп керсейип жүрүпмүн, а көрсө, аным карапайым эле роза экен. Карманганым бир жөнөкөй гүл, бою тиземен келген үч вулкан болсо, анысы аз келгенсип вулкандарымын бирөө биротоло өчүп калса... анан мен эмнеме ханзадамын деги...».

Ал чөпкө жата калып, ыйлап жиберди.

XXI

Так ошондо Түлкү пайда болду.

— Салоомалейкум,— деди ал.

Кичинекей ханзада илбериңки алик алып, эки жагын каранды эле, эч ким көрүнгөн жок.

— Мындамын,— деди дабыш. — Алманын түбүндөмүн...

— Сен кимсиң? — деди Кичинекей ханзада. — Укмуш сулуу экенсиң го!

— Түлкүмүн,— деди Түлкү.

— Мени менен ойносоң,— деп суранды Кичинекей ханзада. — Мен капаланып турам...

— Ойной албайм,— деди Түлкү. — Мен али байыр боло элекмин.

— Ах, кечирип кой,— деди Кичинекей ханзада.

Анан саал ойлонуп турду да:

— «Байыр» деген эмне? — деп сурады.

— Чоочун жерлик көрүнөсүң,— деди Түлкү. — Бнерден издегениң эмне?

— Издегеним адамдар,— деди Кичинекей ханзада. — «Байыр» деген эмне?

— Адамдардын мылтыгы бар, алар ан уулашат. Мунусу өтө жаман! Бирок алар тоок да багышат. Мунусу абдан жакшы! Сен тоок издеп жүрөсүң го?

— Жок,— деди Кичинекей ханзада. — Дос издеп жүрөм. Айтсаң, «байыр» деген эмне, ия?

« — Бу эчак унутулуп калган түшүнүк,— деди Түлкү. — Ал «жүрөккө жүрөктү байландыруу» дегенге барабар.

— Байландыруу дединби?

— Ооба,— деди Түлкү. — Азырынча сен мага түмөн-түмөн балдардан эч айырмаң жок кичинекей бир баласың. Мага керегиң жок. Менин да сага керегим жок. Мен да сага түмөн-түмөн түлкүлөргө окшогон бир түлкү элемин. Эгер сен мени байыр кылып алсаң, экөөбүз бири бирибизге керек болуп калабыз. Сен мен үчүн бу дүйнөдө жалгыз болосуң. Мен да сен үчүн дүйнөдө жападан жалгыз болом...

— Мен аңдай баштадым, — деди Кичинекей ханзада. — Бир роза бар эле... Сыягы, ал мени байыр кылып алган го...

— Ошентсе ошенткендир,— деп макулдады Түлкү. — Жер үстүндө эмнелер болбойт.

— Ал Жер үстүндө болгон эмес,— деди Кичинекей ханзада. Түлкү аябай таң калды.

— Башка планетадабы?

— Ии.

— Ал планетада мергенчилер барбы?

— Жок.

— Сонун экен. Тооктор барбы?

— Жок.

Түлкү күрсүнүп койду:

— Бири кем дүйнө деген ошо турбайбы!

Ал кайра баягы сөзүнө ооду:

— Көргөн күнүм куруп калсын. Мен тоокторду тооруйм, адамдар мени тооруйт. Тооктор бири биринен айырмаланбайт, адамдар да баары окшош келет. Эмнесин айтасың, эптеп күн көрүп жүрөм. Эгер сен мени байыр кылып алсаң, менин өмүрүм күн тийгендей жаркырай түшөр эле. Дүңгүрөгөн дүбүрттөрдүн арасынан сенин басканыңды дароо айрып тааныр элем. Адамдардын баскан дабышын эшитер замат мен жылт берип, жашынып калам. Бирок сенин басканың мага музыкадай мукам угулар эле, анан мен чакыртпай пйи-

нимен чыга келер элем. Баса, карап бакчы! Тиги талаадагы кыярып бышкан буудайды көрдүңбү? Мен аштык жебейм. Мага буудайдын кереги жок. Эгин айдаган жерге кайдыгер карайм. Ошого жаным кейийт! Бирок сенин чачтарың алтындай сапсары экен. Мени байыр кылып алсаң кандай сонун болор эле. Алтын буудай көрсөм, дайыма сени эстер элем. Буудайдын шамалга шуудураганын жаным жыргап тыңшаар элем...

Түлкү жаагын басты да, Кичинекей ханзадага телмире тиктеп турду.

— Мени байыр кылып алчы! — деп нйди ал бир оокумда.

— Алса алар элем,— деди Кичинекей ханзада,— бирок убактым тар. Көп-көп дос табышым керек, дагы көптү билишим керек.

— Эмнени байыр кылсаң, ошону гана чындап биле аласың,— деди Түлкү. — Бирдеме билгенге эми адамдардын чолосу тийбей калды. Алар буюмдарды дүкөндөн даяр бойдон сатып алат. Бирок дос саткан дүкөн жок да, ошон үчүн эми адамдардын досу болбойт. Досум болсун десең, мени байыр кылып ал!

— Ан үчүн эмне кылам? — деди Кичинекей ханзада.

— Сабыр кыл,— деди Түлкү. — Сен адегенде тиги чөпкө момпитип отур, тигиндей алысыраак отур. Мен сага көз кыйыгым менен астыртан карай берем, сен түк ооз ача көрбө. Анан сен күн сайын кичинеден берилеп жылып отура башта...

Эртеси Кичинекей ханзада баягы жерге дагы келди.

— Дайыма белгилүү бир саатта келчи,— деп сураиды Түлкү. — Сен, мисалы, туура саат төрттө келчү болсоң, мен саат үчтөн баштап жыргай берем. Болжогон саат жакындаган сайын бактым артат. Саат төрттө делебем козголуп тынчым кетет. Мен бакыттын даамын моокум канганча татам! Эгер сен өзүң каалаган убакта келе берсең, мен жүрөгүмдү кайсы саатка күүлөп турарымды билбей калам... Кааданы кармаш керек.

— Каадаң эмне? — деди Кичинекей ханзада.

— А да эчак эстен чыккан нерсе,— деп түшүндүрдү Түлкү. — Кээде кандайдыр бир саат башка сааттарга окшобой калат. Мунун баары ошо кааданын шарапатынан. Мисалга алсак, менин ачылларымда мындай каада бар: алар ар бир бейшембиде кыштактын кыздары менен бийлешет. Айта көрбө, бейшемби бир укмуш күн да! А күнү мен сейилге чыгам, жүзүмзарга чейин коркпой барам. Эгер мергенчилер оюна келген күнү бийлей беришсе, мен үчүн күндөрдүн баары бирдей болуп, эс алат дегенди түк билмек эмесмин.

Ошентип Кичинекей ханзада Түлкүнү байыр кылып алды. Ачыгыча коштошор маалы да кыйгачтап келди.

— Мен сени сагынып ыйлайм,— деп улутунду Түлкү.

— Айып өзүндө,— деди Кичинекей ханзада. — Мен сени

сыздатып кетейин деген эмес элем, сен өзүң байыр кылып ал деп туруп албадыңбы...

— Анткеним ырас,— деди Түлкү.

— Бирок сен ыйлайт турбайсыңбы!

— Ыйларым ырас.

— Демек, сен жаман алда калат экенсиң го.

— Жок,— деди Түлкү,— алым жаман болбойт. Алтын буудайды айтпадым беле, ошону эсиңен чыгарба.

Ал тып басылды. Бир маалда мындай деди:

— Бар, розаларды карап кел. Сен эми өзүңдүн розаң дүйнөдө жалгыз бирөө гана экенин билесиң. Анан коштошкону мага келгенде, бир сыр айтам. Сага берген белегим ошол болот.

Кичинекей ханзада розаларды көргөнү барды.

— Силер менин розама түк окшошпойсуңар,— деди ал гүлдөргө. — Силер эчтемеге арзыбайсыңар. Силерди эч ким байыр кылган жок, силер да эч кимди байыр кыла элексиңер. Менин Түлкүм башта ошондой эле. Түмөн-түмөн түлкүлөрдөн анын эч айырмасы жок болчу. Экөөбүз достошуп алдык эле, эми ал мага мүлдө дүйнөдө жалгыз болуп калды.

Розалар аябай осолдой түштү.

— Силер сулуусуңар, бирок беймааниңиңер,— деп сөзүн улады Кичинекей ханзада. — Силер үчүн өлгүң келбейт. Ырас, өтүп баратып менин розамды көрсө, кайдыгер жолоочу аны силерден эч артыкчылыгы жок бир гүл экен деп айтышы мүмкүн. Бирок ал мага силердин баарыңардан кымбат. Мен силерге эмес, жалгыз ага суу сепкемин. Силерди эмес, айнек калпакча менен аны жапкамын. Шамал тийбесин деп анын тушуна парда тарткамын. Ошол розам үчүн көпөлөк курттарын кырып, көпөлөк чыксын деп бир-эки гана курт калтырып койгомун. Анын мукканганын да, мактанганын да укчу элем, а түгүл ал унчукпай калганда да мен кулак түрүп турчу элем. Ал роза — менин розам.

Айтаарын айтты да, Кичинекей ханзада кайра Түлкүгө келди.

— Жакшы кал... — деди ал.

— Жакшы бар,— деди Түлкү. — Мына, менин сырым, ал жөнөкөй эле сыр: жүрөк гана кыраакы, көрөгөч. Эң түпкү касиетти көз менен көрө албайсың.

Унутуп калбайын деп Кичинекей ханзада кайталап айтты:

— Эң түпкү касиетти көз менен көрө албайсың.

— Розаң сага кымбат, анткени сен ага бүт дилиңди бергенсиң.

Унутуп калбайын деп Кичинекей ханзада кайталап айтты:

— Анткени мен ага бүт жан-дилимди бергемин...

— Кишилер бул акыйкатты унутуп калышкан,— деди Түлкү,— а сен унутпа: сен өзүңө байыр кылып алгандардын баары үчүн жоопкерсиң. Сен розаң үчүн жоопкерсиң.

Унутуп калбайын деп Кичинекей ханзада кайталап айтты:

— Мен розам үчүн жоопкермин...

XXII

— Салам,— деди Кичинекей ханзада.

— Салам,— деп алик алды стрелочник [1].

— Эмне кылып атасың? — деди Кичинекей ханзада.

— Жүргүнчүлөрдү сорттоп атам,— деди стрелочник. — Бир түшүргөндө эки поездге миңден жүргүнчү түшүрөм да, бирин оңго, бирин солго жөнөтүп турам.

Аңгыча жарык терезелерин жалтыратып, калдырт-шалдырт этип, стрелочниктин будкасын титиретип ылдам поезд өтө берди.

— Булар кайда ашыгат? — деди Кичинекей ханзада таңырканып. — Деги издегендери эмне?

— Аны машинист да билбейт,— деди стрелочник.

Аңгыча отторун жаркыратып, калдырт-шалдырт күү менен дагы бир ылдам поезд башка жакка карай өтө берди.

---

[1] Стрелочник — темир жол станцияларында поезддерди бир рельсадан экинчисине которуп туруучу жумушчу.

— Баягылар кайтып калыштыбы? — деди Кичинекей ханзада.

— Жок, булар башкалар,— деди стрелочник. — Бу каршылаш келаткан поезд.

— Алар башта жашап турган жер, эмне, жаман беле?

— Биз жок жердин баары жакшы,— деди стрелочник.

Ачгыча калдырт-шалдырт күү менен жарк-журк этип үчүнчү поезд өтө берди.

— Булар баягы биринчи өткөндөрдү кубалап баратабы? — деди Кичинекей ханзада.

— Алардын кубалай турган эчтемеси жок,— деди стрелочник. — Алар же вагон-вагондо уктап жатат, же оозун ааандай ачып эстенишип бекер отурат. Балдар гана мурундарын айнекке такап, кең дүйнөгө сугалак карайт.

— Эмне издегенин балдар гана билет,— деп айтты Кичинекей ханзада. — Алар чүпүрөк куурчакка бүт жан-дилин бере алат, ошол себептен куурчак аларга жанындай кымбат болуп калат, эгер аны колунан алып койсо, балдар ыйлайт...

— Алардын бактысы ошол,— деди стрелочник.

XXIII

— Салам,— деди Кичинекей ханзада.

— Салам,— деп алик алды соодагер.

Ал суусаганды кандыра турган пилюлялар[1] сатчу эле. Ошондой пилюлянын бирин жутуп алсаң бир жума суусабайт экенсиң.

— Буларды эмне үчүн сатып атасың? — деди Кичинекей ханзада.

— Булар убактыны көп үнөм кылат,— деди соодагер. — Адистердин эсебине караганда, бир жумада элүү үч мүнөт үнөмдөөгө мүмкүн экен.

— Ал элүү үч мүнөттө эмне кылса болот?

---

[1] Пилюля — күкүмдөрдөн тоголоктоп жасалган дары.

— Эмне кылсаң, ошо кыласың да.

«Эгер элүү үч мүнөттүк бош убактым болсо,— деп ойлоду Кичинекей ханзада,— эч токтолбой булакка жөнөр элем...».

XXIV

Мен өзүм кырсыкка учураганыман бери бир жума өтүп кетти. Кичинекей ханзада пилюля саткан соодагердин баянын айтып жатканда, мен калган-каткан сууну шыпкап ичип аткан элем.

— Ырас,—дедим Кичинекей ханзадага,—айткандарыңдын баары кызык, бирок мен алигиче самолётумду оңдой элекмин, бир тамчы суу да калган жок, эгер эч токтолбой булакка жөнөй алсам, мен деле бактылуу болбос белем.

— Мен достошкон Түлкү...

— Садагасы, ушу тапта Түлкүңүн сөзүн уккудай алым жок!

— Эмне үчүн?

— Каным катып өлөт көрүнөм, мына ошон үчүн...

Суусаган менен өлүмдүн кандай байланышы бар экенин ал түшүнө бербеди. Макул болгон жок:

— Өлө турган болсоң да досуңдун болгону жакшы. Мен Түлкү менен достошконума аябай кубанып жүрөм...

«Ал кандай кырсык күтүп турганын түшүнбөй жатат. Өзү ачкалык менен чаңкоо дегенди башынан эч өткөрүп көргөн эмес. Ага күн шооласы болсо эле жетет...».

Мен муну жарыя айтпастан, купуя ойлодум. Бирок Кичинекей ханзада мага жалт карай салды да:

— Мен да суусап турам... Жүр, кудук издейбиз,— деп жиберди.

Кыйырсыз чөлдөн тобокелге салып кудук издегенден не пайда дегенчелик кылып колдорумду эки жакка кайдыгер кере жайдым. Бирок баары бир жолго чыктык.

Көпкө дейре сөз катышпай жүрүп отурдук, бир оокумда карангы түшүп, асманга жылдыздар чыга баштады. Сууса-

ганыман башым каңгырап, бир аз калч-калч этип, жылдыздарды түшүмдө көргөнсүп бараттым. Кичинекей ханзаданын алиги сөздөрү улам эсиме түшө берип, акыры сурадым:

— Демек, сен да суусайт экенсиң го?

Бирок ал жооп кайтарбады. Ал кайдыгер гана мындай деди:

— Суу жүрөккө да керек...

Мен түшүнүкүрөбөй калсам да, унчукканым жок. Такып сураган менен андан сөз чыкпасын билчү элем.

Ал чарчады. Кумга отура кетти. Мен жанына көчүк бастым. Үн катканыбыз жок. Бир кезде ал мындай деди:

— Жылдыздар укмуш кооз, анткени алардын бир көмүскө жеринде гүл өсөт, дал ошо гүл жылдыздарга көрк берип турат.

Ай нуру жарык кылган толкун-толкун кумга карап турган элем:

— Айтканың ырас,— деп тим болдум.

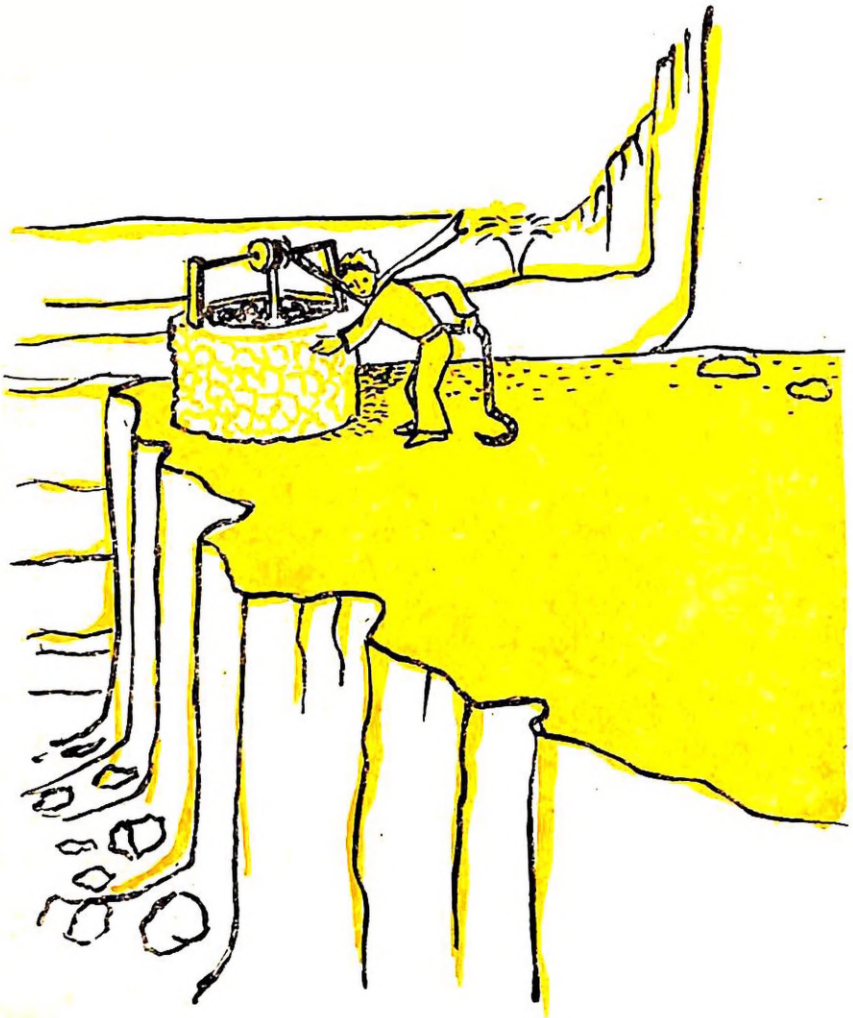
— Чөл дагы кооз... — деди Кичинекей ханзада.

Чын айтат. Чөл мага дайыма жага турган. Кум дөбөчөдө отурасың. Эчтеме көзгө урунбайт. Эчтеме кулакка чалынбайт. Бирок жымжырттан бирдеме шоолаланып турат...

— Билесиңби, чөлдү жакшы кылган эмне? — деди ал. — Аның бир жеринде булактар жашырынып жатат...

Мен аң-таң калдым, кумдардан жыбылжып чыгып турган сырдуу шооланын эмне экени дароо баамыма жетти. Баягы бала чагымда мен бир чалдыбары чыккан эски тамда жашаган элем. Ошол тамда катылган кенч бар деп айтчу калайык. Албеттте, кенчти эч ким таба алган жок, а балким, аны дегеле эч ким издеген эместир. Бирок кенч бар дегенден ал там сыйкырланып калгандай туюлар эле, кеп десең, ал өз жүрөгүндө жашырын сырды тымпыйып катып тура турган...

— Чын,— дедим мен. — Үйбү, жылдызбы, чөлбү — деги баарынын эң татынакай каснети көмүскөдө калып, көзгө көрүнбөйт.

— Түлкү досумдун айтканын айтып атканына кубанып турам,— деди Кичинекей ханзада.

Анан ал уктап калды, мен аны колума көтөрүп алып, колду улай бердим. Мен өрөпкүп алган элем. Үлбүрөгөн назик бир асыл буюмду көтөрүп бараткансыдым. Биздин жерде морттугу жагынан мындан назик эчтеме жок сыяктанды. Айдын жарыгында купкуу маңдайына, жупташкан кирпиктерине, желге желбиреген алтын көкүлүнө карап баратып, мен өзүмө айттым: мунун баары тышкы гана кабыгы. Терендеги каснети көзгө көрүнбөйт...

Ал күлүмсүрөдү эле, болор-болбос ачылган эриндери дилдирей түштү. Ошондо мен өзүмө кайра мындай дедим: бу уйкудагы Кичинекей ханзада гүлүн эч качан чанбайт, жүрөгүндө гүлдүн элеси куду шамчыректын жалынындай жанып турат, уктап жатса да жанып турат — мунун ич элжиретип, мээрим туудурган каснети дал ушунда... Ошондо мен түшүндүм: ал көзгө көрүнүп тургандан да назик экен. Шамчырактарды абайлаш керек — шамалдын эпкини өчүрүп кетиши мүмкүн...

Ошентип бара берип, таң кылайганда кудукка жеттим.

XXV

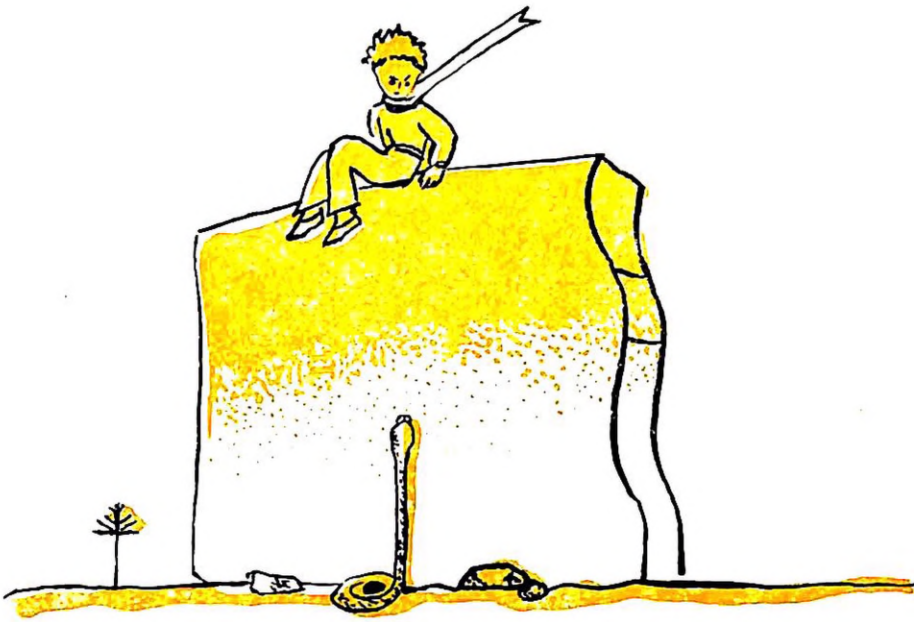
— Адамдар ылдам поезддерге минип жүрүшөт, бирок эмне издеп жүрүшкөнүн азыр өздөрү да билишпей калыптыр,— деди Кичинекей ханзада. — Ошон үчүн алардын жаны жай таалбайт, аягы сай таппайт...

Анан ал мындай деп кошумчалады:

— Бекер эле дарбышат алар...

Биз дуушар келген кудук Сахарадагы кудуктардан башкача экен. Демейде аердин кудугу кумдагы ачгектин эле өзү болот. А биз тапкан кадыресе эле кыштактын кудугу экен. Бирок жакын арада дегеле кыштак аттуу жок болчу, ошол себептен бул түшүм го деп ой жорудум.

— Таң калып турам,— дедим Кичинекей ханзадага,—

бнерде бүт баары даяр экен — чыгырыгы да, чакасы да, арканы да...

Ал күлүп жиберди, арканды кармалап көрдү, чыгырыкты бошото баштады. Чыгырык куду шамалсыз буйткада көп жатып дат баскан эски флюгер [1] сыңары кычырап коё берди.

— Уктуңбу? — деди Кичинекей ханзада. — Биз кудукту ойготтук эле, ал ырдап кирди...

Эми ал чарчап калат экен деп чочулап турдум.

— Сууну өзүм тартып чыгарам,— дедим ага,— сенин күчүң жетпейт.

Мен мелт-калт чаканы абайлап акырын тартып чыгардым да, кудуктун таш кыргагына оодарылбас кылып коюп койдум. Кулагыма чыгырыктын кыйчылдаган обону дале жа-

[1] Флюгер — шамалдын багыты менен ылдамдыгын аныктай турган тегеренме аспап.

ырын, чакадагы суу дале басылбай чайпалып, суу бетинде болсо күн нуру чагылышып ойноп турду.

— Ушу суудан жуткум келип атат,— деди Кичинекей ханзада. — Берчи, ичейин...

Анын эмне издеп жүргөнүн мен ошондо ачадым!

Чаканы анын оозуна апардым. Ал көзүн жуумп алып ичип жатты. Бу мүнөттөр бир шаанилүү тойдой бек абзел эле. Суу да жөн суу эмес эле. Ал суу жылдыздар алдынан узак-узак жол жүрүп, анан чыгырыктын кыйчылдашынан жана менин колдорумдун кыймыл-аракетинен жаралган. Ал жүрөккө арналган белектей ыйык эле. Кичине чагымда мага рождество майрамындагы[1] белек-бечкектер так ушундай жаркырап көрүнөр эле: ёлкада шамдар балбылдап турар эле, жарым түндөгү месса[2] убагында жыбылжып орган күүсү чалынар эле, мээримдүү жылмаюулар жадырап-жайнаар эле.

— Сенин планетанда,— деди Кичинекей ханзада,— адамдар бир эле бактын ичине беш миң роза өстүрөт экен да... арзып издегенин эч таппайт экен...

— Таппайт,— деп мен ырастап койдум.

— Ал эми алардын издеп жүргөнүн жалгыз бир розадан, бир ууртам суудан табууга мүмкүн да...

— Албетте, мүмкүн,— деп мен ырастап койдум.

Кичинекей ханзада кайра мындай деди:

— Бирок көз сокур. Жүрөк менен издеш керек.

Мен суу ичтим. Сергий түштүм. Таң атарда кум бал сыңары алтын түстөнүп калды. Ошого да жетине албай кубанып турдум. Баса, капаланышка кандай жөнүм бар эле?..

Кичинекей ханзада жаныма кайра отуруп жатып:

— Убадага туруш керек,— деп койду акырын.

---

[1] Рождество майрамы — христиандардын диний майрамы; азыркы жаңы жылга туура келет.

[2] Месса — католиктердин таң зааада же түшкө чейин чиркөөдө өткөрүүчү диний жыйыны.

— Кайсы убада?

— Унутуп калдыңбы, баягыда, менин козума ширге тартып берем дебедиң беле... Билесиң, алиги гүлгө жооптуу эмесминби.

Чөнтөгүмөн тарткан сүрөттөрүмдү алып чыктым. Кичинекей ханзада аларды карап жатып күлүп жиберди:

— Баобабдарың капустага эле окшоп калыптыр...

А мен баобабдарыма дагы мактанып жүрүпмүн!

— Түлкүндүн кулактары... мүйүздөн айрылбайт го! Узундугун кара!

Ал дагы күлүп жиберди.

— Сен калыстык кылбай атасың, досум. Баягы ичи менен тышынан тарткан удавды эле айтпасаң, мен эч качан сүрөт тартып көргөн эмесмин.

— Эчтеме эмес,— деди ал көңүлүмдү улап. — Балдар ушунуңан деле түшүнүп алат.

Анан мен козуга ширге тартып бердим. Сүрөттү Кичинекей ханзадага берерин берип алып, кайра жүрөгүм шуу дей түштү.

— Сен бирдемени оюңа түйүп коюп, бирок мага айтпай жүрөсүң...

Ал жооп кайтарбады.

— Билесиңби,— деди ал,— эртең силердин Жерге келип түшкөнүмө туура бир жыл толот...

Дагы тып басылды. Анан мындай деди:

— Мен кулап түшкөн жер ушу тегеректе эле...

Айтарын айтып алып кызарып кетти.

Менин көңүлүм эмне үчүндүр кайрадан түнөрүп калды. Ошентсе да ага суроо бердим:

— Демек, бир жума мурун бая экөөбүз таанышкан таңда сен бу адам турагынан миңдеген миль алыс жерде бекеринен жалгыз каңгып жүрбөпсүң го? Сен өзүң кулап түшкөн жерге кайрылып келаттың беле?

Кичинекей ханзада ого бетер кызарды.

Мен даап-даабай дагы минтип айттым:

— Балким, бир жыл толгондон улам кайрылып келатсаң керек?

Ал дагы кызарып кетти. Менин суроолорумдун бирөөнө да жооп берген жок, бирок кызарганың демейде макул болгонуң эмеспи.

— Коркуп атам,— деп мен улутуна сөз баштаганда, ал сөздүн алдын торой койду:

— Ичке киришер маалың болуп калды. Машинаңа бар. Мен сени ушул жерден күтөм. Эртең кечкурун кел...

Бирок менин санаам тынчыбай койду. Баягы Түлкү эсиме түштү. Өзүңү бирөө байыр кылып алса, кийин ыйлап да каласың.

XXVI

Кудуктан нараагыракта байыркы таш коргондун урандылары бар экен. Эртеси кечинде жумушумду бүтөр замат баягы жерге жетип келдим да, алыстан эле коргондун кырында бутун саландатып отурган Кичинекей ханзаданы көрдүм. Көрөр замат доошун да эшиттим.

— Унутуп калдыңбы? — деди ал. — Жок, дегеле бекерде болгон эмес.

Ага кимдир бирөө жооп берди көрүнөт, анткени ал:

— Ооба, туура бир жыл мурда болгон, куду ушу күнү, бирок башка жерде... — деди.

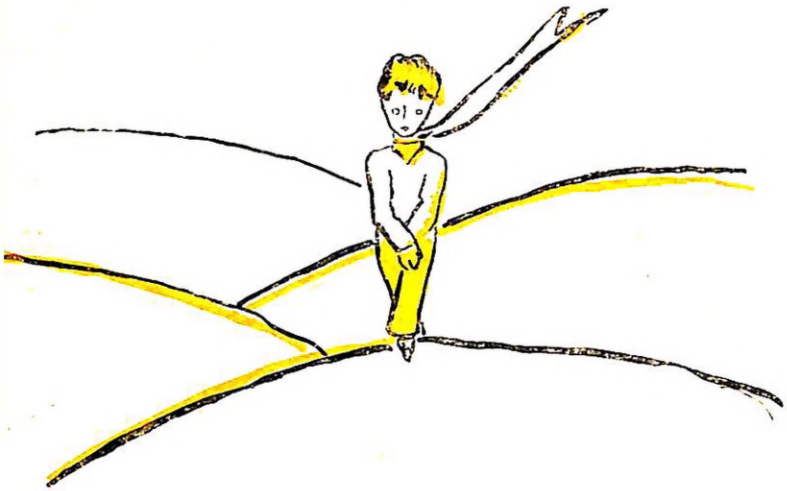
Мен кере-кере адымдадым. Бирок коргондун жака-белинен эч кимди көрө да, уга да алганым жок. Ачыгыча болбой Кичинекей ханзада бирөөгө дагы жооп кайтарды:

— Албетте, ошондой. Сен изимди кумдан табасың. Тапкан соң күтө тур. Бүгүн түнү аерге барам.

Коргонго жыйырма эле метрче калса да, эчтеме көзүмө чалынбады.

Бир азга үн-сөз угулбай калгандан соң:

— Уулуң күчтүүбү? Мени кыйнабайсыңбы? — деди Кичинекей ханзада.

Мен тык токтой калдым, жүрөгүм шуу дей түштү, бирок дале эчтеме түшүнө албай турдум.

— Бар, бара бер эми,— деди Кичинекей ханзада. — Мен секирип түшөйүн.

Ошондо төмөн жакка карай салып, селт чочуп, ойт берип кеткенимчи! Коргондун түбүндө Кичинекей ханзадага башын соймондото созуп бир саргыч жылан токочтонуп жатыптыр. Андай жыландардын уусу ар кандай жанды көз ирмемде күм-жам кылат!

Чөнтөгүмдөгү тапанчаны сыйпалап издеген бойдон жыланга тап бердим, бирок ал шыбыртымды угар замат сиңип бараткан суу сыңары акырын кумга сойлоп кирди да, билинер-билинбес шытыраган шоокум чыгарып, бейпарал гана таштардын арасына житип кетти.

Кичинекей ханзаданы түшүрүп алайын деп коргонго дароо жетип келдим. Анын өңү самандан да сапсары экен.

— Кайдагы жаман жорону баштап алдың, бала! — деп мен кыйкырып ийдим. — Жыландар менен сүйлөшкөнүнө жол болсун?

Мен анын мойнунан түшүрбөгөн алтын шарфын чечтим.

Мандайын суулап, суу ичирдим. Бирок башка суроо бергенге батына албадым. Ал мага олуттуу карап койду да, мойнуман кучактады. Жүрөгү куду ок тийген чымчыктыкындай дүкүлдөп кагып жатканы мага угулуп турду.

— Машинаңдын кырсыктаган жерин тапканың ырас болуптур,— деди ал,— Эми үйүңө кайта аласың.

— Сен аны кайдан билесиң?!

Дегеле оңолчудай түрү жок самолётумду бүгүн кокустан ондоп алып, азыр ага ошону сүйүнчүлөйүн деп жаткан элем!

Ал жооп айтпай, жөн гана:

— Мен да бүгүн кайтам,— деди да, анан муңайган түр менен мындай деп кошумчалады:

— Менин жолум сеникинен көп-көп узак да... кыйын да...

Баарына акылым жете бербей жатты. Мен аны кичинекей бөбөктөй бек кучактап турдум, бирок ал колуман жылмышып бараткансыды, түпкүргө түшүп бараткансыды, аны кармап калганга кудуретим калбай бараткансыды...

Ал кайдадыр алыска тунжурап карап турду.

— Менде сенин козуң калат. Козуга берген ящигиң калат. Ширген да калат...

Ал муңайым күлүмсүрөп койду.

Мен көпкө күттүм. Ал эс-учун жыйып келаткандай болду.

— Эсиң чыгып, коркуп калыпсың, бала...

Эс чыкпай турган окуябы анан! Бирок ал аста-секин күлүп койду:

— Бүгүн түнү мага мындан да коркунучтуу болот...

Жүрөгүм дагы бир балакет башталарын сезип, бүткөн боюм муздай түштү. Атаганат, анын күлкүсүн мен эми укпай каламбы? А күлкү мага чөлдөгү булак мисал кымбат эле го.

— Бала, сенин күлкүңдү дагы бир уккум келип атат...

Бирок ал:

— Бүгүн түнү бир жыл болот. Менин жылдызым бир жыл мурда мен түшкөн жердин так үстүнө түшма-туш келет... — деди.

— Бери карачы, бала, алиги жыланың да, жылдыз менен жолугарың да тек гана жаман түш го. Чын айтып атамбы?

Ал жооп кайтарган жок.

— Эң түпкү каалаган көзгө көрүнбөйт... — деди ал.

— Айтканың ырас дечи...

— Бу гүлгө окшош. Эгер алыскы бир жылдызда өскөн гүлдү сүйсөң, алтүндө асман караган сонун. Жылдыздардын баары жадырай түшөт.

— Айтканың ырас дечи...

— Бу сууга окшош. Сен суу бергенинде, а суу мага музыкадай туюлуп кеткен, ошенткени чыгырык менен аркандын шарапатынан болсо керек... Эсиңде бардыр, ал суу абдан жакшы суу эмес беле.

— Айтканың ырас дечи...

— Түндөсү сен жылдыздарга карап багасың. Менин жылдызым өтө эле кичинекей, аны сага көрсөтө албайм. Бир жагынан ошонусу да жакшы. Ал сен үчүн топ жылдыздын бирөө гана болот. Анан сен жылдыздарга караганды жакшы көрүп каласың. Жылдыздардын баарын дос кылып аласың. Анан сага мен бирдеме белек кылам...

Ушундай деди да, күлүп жиберди.

— Ах, бала, бала, мен сенин күлгөнүңө аябай кумармын да!

— Мен дал ошо күлкүмү белек кылам... Ал суудай эле болот...

— Суудайың кандай?

— Ар кимдин өз жылдыздары бар. Саякаттап жүргөндөргө алар багыт көрсөтөт. Кээ бирөөлөргө жылдыз бүл-бүл жанган оттордон айырмасыз. Илимпоздорго алар чыгарууну талап кылган эсеп-маселе. Баягы камбыл кишиме алар алтын көрүнөт. Бирок ал кишилердин баары үчүн жылдыздар тилсиз. Ал эми сенинки башкача жылдыздар болот.

— Башкачаң кандай?

— Түн киргенде көккө көз чаптырсаң, анан жылдыздардын күлгөнүн угасың, анткени асманда мен жашап, мен күлө-

лүп турган жылдыз бар эмеспи. Сенин жылдыздарың күлө ала турган жылдыздар болот!

Ушундай деди да, өзү күлүп жиберди.

— Көңүлүң тынчып калганында (акыры тынчыбай кайда барат элең) сен бир убакта мени билгениңе кубанасың. Сен дайыма досум бойдон каласың. Мага кошулуп күлгүң келет. Кээде сен терезеңди момингип ача салсаң, дароо жаныңжыргай түшөт... Анан асманга карап алып күлүп жатканыңды көргөн досторуң аң-таң калышат. Аларга сен: «Ырас, мен жылдыздарга карап алып дайыма күлө берем!» деп айтасың. Анан алар сени акылдан тайган экен деп ойлошот. Көрдүңбү, мен сени кандай жаман кылам...

Ал дагы күлүп жиберди.

— Сага жылдыз эмес эле, бир короо күлкүчү жылаажын бергенсидим окшойт...

Ал дагы күлүп жиберди. Анан кайра олуттуу боло калды:

— Билесиңби... бүгүн түнү... келбей эле кой.

— Мен сени жалгыз таштай албайм.

— Мен сага азап чегип жаткандай... атүгүл өлүп бара жаткандай көрүнөрмүн. Дайыма ошондой көрүнөт. Келбей эле кой, келгениңин кереги жок.

— Мен сени жалгыз таштай албайм.

Бирок ал бирдемеден кабатыр болуп турду.

— Анткен себебим... баягы жыландан улам айтып жатам. Көкус ал сени чагып алса... жыландардын жини чукул да. Бирөөлөрдү чакса жыргап калат алар.

— Мен сени жалгыз таштай албайм.

Кайра ток пейил боло түштү:

— Баса, анын уусу экөөбүзгө жетпейт го...

Ошо түнү анын кантип туруп кеткенин туйбай калыппын. Шырп алдырбай жылып жөнөгөн экен. Артынан жеткенимде, ал эчтемеден кайтпачу түр менен бат-бат арымдап баратыптыр.

— А-а, сен белең... — деп койду.

Дароо мени колтуктап алды. Бирок бирдемеден коопсонуп баратты.

— Бекер эле мага кошулуп алдың. Сен мага дит багып карап тура албайсың. Сага мен өлүп бараткандай көрүнүшүм мүмкүн, а чынында эч өлбөйм...

Унчукканым жок.

— Билесиңби... Сапарым чексиз узак. Денем өтө оор, аны өзүм көтөрүп кете албайм.

Унчукканым жок.

— Бирок бу эскирген чел кабыкты сыйрып таштагандай эле кеп. Ал үчүн кейин турган эчтеме деле жок...

Унчукканым жок.

Анын көңүлү бир аз чөгө түштү. Ошентсе да кайратын жыйнап, дагы жооткотуп көрдү:

— Билесиңби, бу абдан сонун болот. Мен да жылдыздарга карап багамын. Анан бүт жылдыздар куду чыгырыгы кыйчылдаган эски кудуктар сыңар мага кымбат сезилет. Ар бир жылдыз мага суусунан берет...

Унчукканым жок.

— Кандай кызык болорун ойлоп көрчү! Сенин беш миллион жылаажының, менин беш миллион кудугум болот...

Ушундай деген соң ал өзү да унчукпай калды, анткени жашып кеткен эле...

Бир аздан кийин:

— Мына келип калдык,— деди ал. — Уруксат кыл, эми жеке өзүм бир кадам шилтейин.

Ал кумга отура кетти, анткени чочулап-корко баштаган эле.

Анан мындай деди:

— Билесиңби... розам... мен ага жоопкермин. А роза аябай назик, алсыз! Куулук-шумдукту да түк билбейт! Анын төрт эле бечара тикенеги бар, дүйнөдөн калкаланар андан башка эчтемеси жок...

Мен да көчүк бастым, анткени буттарым аябай талып калган эле.

— Мына... болгону ушул... — деди ал.

Бир мүнөтчө аярлай калып, ордунан турду. Анан бир гана кадам шилтеди. А менин кыймылдарга бурчам келбеди.

Бут алдынан сары чагылган кылак эте түшкөнсүдү. Көз ирмемге кыймылсыз турду. Кыңдеп үн бербеди. Анан кыйган даректай каалгый барып кулап түштү. Кум шоокумдун

баарын жутуп алат эмеспи, ошон үчүн каалгып дабыш чыгарбай кулады.

XXVII

Андан бери, мына, алты жыл өттү. Анын жөн-жайын мен эмгиче эч кимге айта элекмин. Кайтып келгенимде жорожолдоштorум мени аман-соо кайра көргөндөрүнө кубанышты. Жүрөгүм мыкчылып санааркап жүрдүм, бирок аларга сыр алдырбай:

— Бу тек гана чарчаганым... — деп коёр элем.

Көңүл дартым бара-бара билинбей жазылып кетти. Жаңылышам... таптаза жазылган жок. Бирок мен Кичинекей ханзада өз планетасына аман-эсен жетти деп ишенемин, анткени таң атканда баягы кумдан анын денесин таппай калдым. Денеси анча деле оор эмес эле. А мен болсом түн киргенде жылдыздардан тыңшаганга ышкылуумун. Куду беш миллион жылаажын сыяктанышат...

Бирок момундай бирдеме баш катырат. Мен козуга ширгe тартып жатканда, кара басып, боосун кошо тартпай ка-

лымын! Кичинекей ханзада эми аны козунун оозуна кептеп токтото албайт. Анан өзүмө өзүм суроо берем: анын планетасында эмнелер болуп жатты экен? Кокус козу розаны жеп алды бекен?

Кээде мен өзүмө: «Жо-ок, эч андай болбойт! Кичинекей ханзада түндөсү дайыма розасына айнек калпакчаны кийгизип коёт, козусун да тирмие көзөмөлдөп турат...» — деп айтам. Ошондо бактыга балкыйм. Жылдыздар да баары шыкгырап күлүп жиберет.

А кээде мен өзүмө: «Кээде эпөө болуп да каласың... ошондо кырсыктын ар кандайын күтсө болот! Кокус ал кечинде айнек калпакчаны эсинен чыгарып коёбу, же козусу түндөсү тымызын бошонуп кетеби...» — деп айтам. Ошондо жылаажындардын баары ыйлап жиберет.

Мунун баары табышмактуу да, акылга да токтобойт. Кичинекей ханзаданы жакшы көрүп калгандар, силер да менчилеп эч качан, эч качан кайдыгер боло албайсыңар, анткени ааламдын кайсы бир бурчунда, балким, биз дегеле көрбөгөн бир козу бизге бейтааныш бир гүлдү жалмап салганын ойлосоң бүт дүйнө башкача боло түшөт.

Көк асманга көз чаптыргыла. Өзүңөрдөн: «Баягы роза аман-эсен бекен же тыйпыл болду бекен? Кокус аны козу жалмап койду бекен?» деп сурап көргүлө. Ошондо силер көрөсүңөр: дүйнө такыр башкача боло түшөт...

Мында кандай улуу маани бар экенин чоң кишилердин бирөө да эч качан түшүнө албайт!

Бу жер, менимче, дүйнө жүзүндөгү ашкан көрктүү да, ашкан мундуу да жер. Чөлдүн ушу бурчу мындан алдынкы эле бараста тартылган, бирок силер жакшылап карап алсын деп дагы бир жолу тартып салдым. Кичинекей ханзада биздин планетанын дал ошол жериндe адеп пайда болуп, кийин ошол жерден кайра көздөн кайым болгон. Эгер качандыр бир Африкага, эрме чөлгө барып калсаңар, а жерди

сөзсүз тааный коюш үчүн ыклас кылып карагыла. Силерден жалбарып суранарым: эгер ошо жерден кокус өтүп калсаңар; ашыкпагыла, алиги мен айткан жылдыздын астына бир аз аярлай тургула. Эгер жаныңарга алтын көкүлчөн бир кичинекей бала басып келсе, эгер ал кыт-кыт күлүп, суроонорго жооп бербесе, силер, албетте анын ким экенин дароо баамдай коёсуңар. Силерден көптөн көп суранарым: ошондой болуп калса, менин убайымдуу көңүлүмдү жубатуу жагын эсиңерден чыгарбагыла, анын келгенин билдирип мага тезинен жазып жибергиле.

АКЫРКЫ СӨЗ

Мына, жомок да аяктады. Байкап калгандырсыңар, бу жомок — адабияттын өзүнчө бир керемети. Көгүлтүр асманда бүркүттүн шаңшыганындай, май айынын таңында булбулдун таңшыганындай бир керемет. Анда тунук акылдын айдыңы, ысык мээримдин илеби, тирүүлүк түйшүгүнүн муну бар.

Жомоктун кызыгы да кадыресе күчтүү: окуп жаткан адамдын ыкласын магниттей өзүнө тартып, кыялын алып учат, көңүлүн өрөпкүтүп, сезимдерине бүлүк салат. Окуп бүткөндө анын таасиринен жан дүйнөң жамгыр жуугандай тазара түшкөнсүйт, көр оокаттын ыбыр-сыбырына басылган качанкы бир гүлгүн ой-сезимдериң чукураңып ойгонгонсуйт.

Бу ажайып китепти француз жазуучусу Антуан де Сент-Экзюпери жазган. Мунун татынакай сүрөттөрүн тарткан да ошол. Ал биздин жыйырманчы кылым менен жашташ: 1900-жылы 22-июнда Франциянын түштүк-чыгыш аймагындагы Лион шаарында туулган. Теги жагынан чынжырлуу ак сөөктүн (графтын) үй-бүлөсүнөн. Бала атасынан төрт жашында ажырап, апасынан таалим-тарбия алып чоңойгон.

Кичинекей Антуан оюнкарак, тентек, эркө өскөн. Бирок кээде дегеле чоң кишидей олуттуу тартып, терең кыялдарга чөгүп, бир жерге кадалынып отуруп да кала турган. Ыр жазып, сүрөт тарткан, музыкага кызыгып, скрипкада ойногон. Ошондой эле техникага да ашкере кунт коюп, темиртезек менен көп алышкан.

Антуан тогуз жашка чыкканда апасы бүт үй-бүлөсү менен Ле-Ман шаарына көчүп барат. Болочок жазуучу ошол шаардагы коллежге кирип окуй баштайт. 1914-жылы биринчи дүйнөлүк уруш чыгып, Франция Германияга каршы согушат. Антуандын апасы медицина сестрасы болуп аскер оорукканасына ишке кирет да, эки уулун — Антуан менен анын иниси согушка катышпаган Швейцарияга жиберип окутат. 1917-жылы Антуан Парижге кайтып келип, аердеги коллежден орто билимининн үдөөсүнө чыгат. 1919-жылы ал Аскер-деңиз окуу жайына кирем деп, бирок экзаменден кулап калат, андан кийин Париж сүрөт академиясынын архитектура бөлүмүнө өтөт. Архитектура өнөрү аны анча кызыктырбаган соң ал өзүнүн тынчы

жок тентек табиятына шайкеш келген, жан-дилин бүт бойдон тартып ала турган жандуу кесип тапсам деп талпынат. 1921-жылы окуусун таштап, өз ыктыяры менен аскердик авиация полкуна жазылат. Адегенде граждандык учкучтун, артынан аскер учкучунун окуусун, ошондой эле запастагы офицерлер курсун да бүтүрөт. 1922-жылдан Парижге жакын жайгашкан авиациялык полкто кызмат кылат. Тек бир жыл өтпөй аба кырсыгына кабылып, катуу жарадар болот. 1923-жылы аскер кызматынан биротоло азат кылынат.

Албетте, Антуан де Сент-Экзюпери ынтызарланып үйрөнгөн өнөрүнөн ажыраганга кыйла эле кынжылып кайгырат. Бирок ал оюндагысындай кесип тапканын, эмки тагдыры авиация менен байлалуу болорун жакшы билет. Ал аргасыздан эки-үч жылдай черепица жана автомобиль заводдорунда жөнөкөй кызматкер катары иштеп жүрөт. Анткен менен анын оюдарты асманда, самолётто, учкучтукта. Учсам дегенде ак эткендей так этип, граждандык авиациянын пилоту болсом деп далалаттанат.

Антуан табиятынан акын жандуу жаралып, кичинесинен көркөм адабият десе жантыгынан жата калат. Көп окуп, өз алдынча жазганга да демилге жасайт. Анын акылы тунук, жаратылышы тыпчы жок тентек келип, баамына урунган нерселердин баарын тескеп-териштиргенге, талдоого алганга, жалпылаштырганга жашынан көнүгөт. Өз өмүрүнөн, көргөн-билгенинен, окуган китептеринен сабак алып, түрмүштан өз жолун тапсам деп жаныи сабайт, жашоонун мазмун-мацызы эмнеде экенин издеп баш катырат. Ушулардын натыйжасында ал өз бетинче ой жүгүртүү, ар кандай нерсеге сын көз менен кароо, өз ой-пикирин ташка тамга баскандай таамай туюндуруу өнөрүнө эртелеп жетишет.

Ал солкулдаган жигит курагын Париждин ак сөөктөр чөйрөсүндө өткөрөт. Бирок акыл-эс, билим, өз алдынчалык жагынан кемелине эртелеп келген себептүү Антуан өз чөйрөсүндөгү жаш кишилердин чындап өмүр сүргөнгө, чындап эмгек кылганга, ишкеби же бирөөгөбү чындап жан-дилин бергенге жарамсыз экенин, алардын жүрүм-туруму, сүйлөгөн сөздөрү, өз ара мамилелери, жасаган жумуштары бүт бойдон жасалма, арамбөөн, анткор экенин айгине аңдап билет. Ал тирүүлүктүн мындай формасын жерип, жөнөкөй эмгек адамдарына назар бурат, алардын жасаган иштерине жана өмүр сүргөнүнө ызат менен карай баштайт. «Мен турмуш менен бекем байланышкан, тамак табыш жана бала багыш зарылчылыгына башы байланган, бир айлыктан экинчи айлыкка араң-араң жеткен кишилердн жакшы көрөм» — дейт ал. Ошол карапайым адамдар кара күчү, акыл эмгеги, карандай мээнети менен коомдун дөөлөтүн курап, ак сөөктөр жааматынын кыйналбай күн көрүшүн, кысыр өмүр өткөрүшүн, түрмүштагы эң олуттуу иштерди бүт бойдон оюнга айландырышын камсыз кыларын да Сент-Экзюпери ачык-айкын ажыратат. Ал өмүр менен түрмүштүн да, жумуш менен мээримдин да тазасын, пукурасын, бийигин күсөп кусаланат; өз өмү-

рүм адамдын пакта аты менен затына арзыгыдай өтсө деп, ички дүйнөм менен тышкы жүргөн-турганым бири-бирине шайкеш келгендей болсо деп тилейт; анан чыныгы өмүр сүргөн, чындап олуттуу жана мазмундуу жашаган кишилерди көрсөм, алар менен бирге иштесем, кошо жүрсөм деп дегдейт.

Самолёт айдасам деп аябай эңсеген Сент-Экзюпери 1927-жылдын майында мүдөөсүнө жетип, Франция капиталисти жана авиаконструктору Латекоэр негиздеген граждандык авиация компаниясына ишке кирет. Ал адегенде Тулуза — Касабланка, анан Касабланка — Дакар линиясында самолёт менен почта ташыйт. 1927-жылдын күзүндө Сахара аймагында жайгашкан аэропорттор аралык Кап-Жуби станциясынын начальниги болот. 1929-жылдын октябрында Франциянын «Аэропосталь» компаниясынын Түштүк Америкадагы бөлүмүнүн директорлугуна дайындалып, Аргентинага кетет. 1930-жылы Франция өкмөтү тарабынан граждандык авиацияга сарп кылган мээнети үчүн ардактуу орден менен сыйланат. 1931-жылы «Аэропосталь» компаниясы акча-каражат жагынан сызга отуруп, акыры жабылып калат. Ушундан улам Сент-Экзюпери Аргентинадан өз өлкөсүнө жанып келип, Франция — Түштүк Америка линиясында жөнөкөй учкуч (пилот) кызматын аткарат. Андан кийин ал сыноочу учкуч, «Эр Франс» улуттук авиакомпаниясынын атайын тапшырмалар боюнча кызматкери, француз газеталарынын чет мамлекеттердеги кабарчысы болот. Париж — Сайгон, Нью-Йорк — Оттуу жер багыттарында самолётчон рейд жасайм деп эки сапар кырсыкка учурайт. Фашисттик Германия Францияга жапырып киргенде Сент-Экзюпери өз ыктыяры менен аскер катарына кошулуп, аба чалгындоолоруна катышат. Франциянын согушта жеңилип калганын өзүнүн жекече кайгысы катары кабыл алып, кабырга кайыштырып күйүп-бышат. Гитлерчил аскерлер Францияны басып алганда алгач Мароккодо, андан кийин АКШда жүрөт. Өз элинин баскынчыларга каршы салгылашына катыша албай жатканына кейип-кепчип, кан майданга барууга умтулат. 1943-жылы Алжирге келип, аерде фашизмге каршы согушка учкуч катары катышсам деп инеттенет. Мароккодогу француз эскадрильясынын базасынан бир нече ирет Францияга чалгындап учуп барат. 1944-жылы мартта орточо бомбалоочу самолёттор эскадрильясынын командирине орун басар болуп Сардинияга келет. Ошол эле жылы 31-июлда Франциянын үстүнө чалгындап учуп барып, ошол сапарынан кайра кайтпай калат...

Сент-Экзюперинин кызыктуу жана мазмундуу өмүрү почта ташый турган авиация линиясында иштегенден башталган. А кезде авиациянын али жармач чагы болчу, самолеттор азыркыдан алда канча чабал келип, алыс жол арыта алчу эмес. Анда уч-кыйырсыз океандын үстүнөн эч жерге конбой шыдыр өтүп мындай турсун, Жер Ортолук деңиздин бир кашатынан экинчисине эсен-аман жетиш кадимкидей кыйын маселе эле. Мына ушундай жагдайда учкучтардын алыс-жакын сапарларга үзгүлтүксүз учуп тур-

ганы кадыресе чоң эрдикке тете келген. Анын үстүнө оңбогондой оор, опурталдуу, оош-кыйыштуу жумушу учкучтардан ынтымакташып баш кошуу, өз ара көмөктөшүү, бирин бири жаманчылыкка кыйбоо зарылчылыгын талап кылган. Анын үстүнө асман-жердин албуут күчтөрү менен таймашуу, адамдарга керек жөнөкөй жумушту ойдогудай аткарыш үчүн күрөшүү, дайыма карама-каршылыктарга карай беттеп жүрүү учкучтарга толукшуган чыныгы өмүрдүн даамын татуу, тирүүлүктүн түпкү маңызын айра таануу, өзүн өзү андай билүү жагынан мүмкүнчүлүк берген. «Жер өзүбүздү өзүбүз тааный билишибизге көмөк берет. Мындай көмөктү китептердин бири да жер сыяктуу бере албайт. Анткени жер бизге каршылык көрсөтөт. Адам болсо тоскоолдор менен алпурушуп жатып өзүн өзү билип алат,— деп жазган Антуан «Адамдар планетасы» китебинде. — Бирок ушундай күрөш үчүн адамга курал керек. Жыгач сүргүч (ранда) же соко зарыл. Дыйкан өз аңызында иштеп жүрүп табияттын кээ бир сырларын тартат да, көпчүлүккө тиешелүү акыйкатты таап чыгат. Самолёт да ошондой эле курал. Ал аба жолдорун салып, адамды түбөлүк өлбөй турган маселелерге ортоктош кылат».

Граждандык авиацияда көп жылдар кызмат кылганы Сент-Экзюперинин өмүрлүк жана чыгармачылык тагдыры үчүн өтө зор мааниге ээ болот. Ал күндөлүк оор жумуштардын убарасында жүрүп өмүрүнүн кирген суудай күрпүлдөп өтүп жатканын айкын сезет; көңүлүн өйкөп келген көп татаал суроолордун жообун таап, көп маселелердин көмүскө сырларын таасын баамдайт; тирүүлүктүн ашкан олуттуу акыйкаттарын, бийик маани-маңызын, кайталанбас сулуулугун жан-дили менен терең тааныйт; кызматташ адамдар арасында жасалмасыз ынтымак, ак пейил мамиле, өз ара арка-бел болуу, бири бирининн кадырына жете билүү өкүм сүргөнүн өз көзү менен көрөт; өз кесибин ойдогудай мыкты билген, өз милдетин аткаруу үчүн баарына кайыл болгон, ар качан ниш менен сөзүнүн табийгылыгын сактап кала алган кишилер менен катар иштеп, коюн-колтукташ жүрүп, алардын арасынан жан кыйышпас мыкты достор табат. Айтор, авиация кызматында өткөн түйшүктүү өмүрү Сент-Экзюперинин оригиналдуу адам жана сүрөткер катары калыптанышына мүмкүндүк берет. Чынында да ал дал ошол мезгилде дүйнөгө көз карашын биротоло аныктайт, турмушка карата активдүү мамилесин иштеп чыгат, жазуучулук жана ойчулдук жөндөмүн бар көркү менен жадыратып ачып, тунук акыл менен кайнар сезимдин ширөөсүнөн бүткөн чыгармаларын жаратат.

Антуан де Сент-Экзюпери аракетим менен оюмду, кылган кызматым менен чыгармачылыгымды эриш-аркак айкалыштырып жашасам деп тилеген. Ал чыны менен жашаганындай жазганга, жазганындай жашаганга зор далалаттар жасаган. Акыйкатта да анын кыска өмүрү куду өзү каалагандай шайкешчилик менен өткөн. Ал карандай кыял менен адабий таасирлерге таянган чыгармачылыктан жаа бою качып, көбүнчө өз өмү-

рүшүн, кесипбинин, кызматынын туюмдуу тажрыйбасынан кайталанбас оригиналдуу образдар, идеялар, ой-пикирлер сууруп чыга алган. Ошол себептен анын ар бир китебинин мазмунуна анын керт башынан кечирген жана өз көзү менен көргөн окуялардын, кесиптештеринин ар кыл жагдайлардагы жүрүм-турумун жана иш-аракетин кылдат байкоолордун, адам менен жашоонун түпкү маани-маңызы тууралу чымырканган ойлонуулардын таамай тамгасы басылган.

Сент-Экзюпери «Түштүк почточусу» (1924), «Түндөп учуу» (1931), «Адамдар планетасы» (1939), «Согуш учкучу» жана «Кичинекей ханзада» (1943) деген көркөм китептерин, бир канча публицистикалык макалаларын жана очерктерин жарыялаган. Көп жылдар бою чымырканып жазган «Цитадель» аттуу китебин аягына чыгара албай калган. Анын биринчи эле жарык көргөн чыгармасы («Түштүк почточусу») мазмунунун жана формасынын жаңылыгы менен адабият билермандарын таңыркатып, Франциядагы ардактуу адабий сыйлыктардын бирине арзыган. Ал эми «Адамдар планетасы» Француз академиясынын Чоң сыйлыгын алган.

Сент-Экзюперинин бардык чыгармалары адамдын урматына айтылган, кишилер достугун даңазалаган, жакшылык менен жарыктын кудуретин салтанаттаган шандуу ыр сыңарындай. Алардын арасында «Кичинекей ханзада» жомогу өзгөчө маанеге ээ, анткени анда жазуучунун элестүү формада айтылган керээзи, өмүрлүк философиясынын калпып алынган каймагы, чыгармачылык тажрыйбасынын сыгып алынган ширеси бар.

Ал жомок жазуучу өмүрүнүн эң кыйын, эң кейиштүү учурунда жазылган. А кезде жер жүзүн согуш өртү каптап, Франция немец фашисттеринин баскынында калып, Сент-Экзюпери болсо АКШда мусапырчылык тартып жүргөн. Баарынан да ата журтунун кордукка түшкөнү анын каңырыгын катуу түтөткөн. Антуан мекендештерин баскынчыларга каршы түп көтөрө аттанса деп, өзүм да ошолордун арасында жоо менен чабышсам деп самаган. Бирок туткунда калган өлкөнү бошотуу кыймылын жетектеген «чоңдор» өз ара араандашып, чырдашып, бири бирине жолтоо кылып туруп алышкан. Ошонусу менен алар кысталыш кезенде керексиз саясий атаандашууга азгырылып, жалпы элдин ыйык күрөшүнө обу жок кыянат жасашкан. Буга жаны ачышкан Сент-Экзюпери тигиндей осол жетекчилердин саясий бетин басма сөз жүзүнө ачыктан ачык ашкерелеп чыккан. Тиги жетекчилердин бир даары атактуу жазуучунун бетке айткан адилет сынына тоңгуп, аны фашизмге каршы жалпы элдик күрөшкө кашайып эле катыштырбай коюшкан. Ал эми Антуан чоң күрөштөн четте калганын, калк башына каран күн түшкөндө алыста бекер жатканын жеке керт башынын оор кайгы-дарты катары кабыл алып, жаны кашайган. Экинчи жактан, ал согуш убагында жан кыйышпас досторунан ажырап, жеке турмушу да онунан чыкпай кыйгачтан, дос-душмандын көбүнөн көңүлү калып, катуу кусага малынган. Ошондо анын кусалуу кыялы мунарыктап алыста калган

бала чагын карай канат каккан... Анан анын бүткүл кусалыгы, ачуу-таттуу ойлору, көксөгөн тилектери каймана маани алып, бийик жомок даражасына көкөлөп, кооз жана тунук, үмүттүү жана кайгылуу, элестүү жана тааспрдүү бир баян иретинде жүрөгүнөн атылып чыккан.

Бала чак адам өмүрүнүн кайталанбас бир бактылуу учуру экенин бештен белгилүү. Баланын бактысы анын бейгам өмүр сүргөнүндө гана эмес. Жок, баланын өмүрү — толукшуган мазмундуу өмүр, өз алдынча машакаттуу өмүр. Баланын бактысы анын ой-сезимининн наристелигинде, ишенинин кирсиз тазалыгында, жашоого жайдары караганында, жүрүм-турумунун табийгыйлыгында, дүйнөгө мамилесинин да жасалма эместигинде, ар кандай нерсенин дал өзөгүн айныбай көрө билгенинде. Ошон үчүн балада нукура адамдык зат, чыныгы кишилик касиет бар. Ошон үчүн баланын дүйнөгө көз карашында баёлук да, акылмандык да бар.

«Кичинекей ханзада» баяны адамдын айыпсыз бала чагынын асылдыгын ырастайт, адамдар арасындагы туугандык жана достук байланыштардын зарылдыгын тастыктайт, бир кезде чоң кишилердин баарында бар болгон пейил тазалыгын, көңүл марттыгын, мээрим ысыктыгын, ишеним күчүн даназалайт.

Самолёту абада кырсыктап, айласыз эрме чөлгө конгон учкучтун башка планетадан келген кичинекей балага жолугушу терең кайманалуу маанииге ээ. Бул — жазуучунун өзү кусаланып сагынган бала чагы менен, баарыбыз дүйнөгө балача жайдары карасак деген таттуу кыялы менен жолугушуусу. Ханзаданын кыйын шартта жарк этип чыга калышы да өзүнчө бир шарттуу көркөм тетик. Ал тетиктин болжолдуу чечмелениши мындай: жан дүйнөсү жалгызсырап жүргөн чоң кишинин арт жагында татынакай бир мекени бар, ал мекен — анын кайран балалык учуру, ошол учурдан табарик калган таттуу эскермелери. Жазуучунун ою боюнча чоң адамдын өз наристе курагын дайыма эстей жүргөнү абзел, ошо курагынан өмүр сүрүү өнөрү жагынан таалим алганы абзел.

Бирок балалыгын эстеп жүргөндүн жөнү бир башка, чоңойгондо да бала кыялын өзүндө ала жүргөндүн жөнү бир башка. Тилекке каршы, балапан чагындагы асыл касиеттерин чоң кишилердин көбү төкпөй-чачпай сактап кала албайт. Мунун өзү — чоң кишинин өмүрүндөгү кайра толбос өксүк, эң чоң рухий кырсык, кадыресе трагедия. Жомокто Кичинекей ханзаданын капыстан кайып болушу адам тирүүлүгүнүн ушул оор трагедиясын каңкуулайт.

Демек, бул жомок мүнөз баянда бала чактын баа жетпес асылдыгына жетине албай маашырканган сезимдер менен балалыктан айрылгандын ачуу арманы айкалышып кетиши өйдөкүдөй себептерден агып чыгат. Албетте, «Кичинекей ханзаданын» идеялык мазмуну ушул жондотуп чечмелөө менен гана бүтүп калбайт, анда көп сандаган кошумча пикирлер, кармалбас назик ойлор, сезимди тыз эттирген саптар арбын. Алардын баа-

рын жомокту кунт коюп окуп чыккан кишиге кайталап айтып бергендин кажаты деле жоктур.

Орусчасын адеп окуганымда «Кичинекей ханзада» мени аябай тамшандырган. Анын ажайып сонундугун тааныш-билиштериме жар салып, алардын айрымдарын окуп чыкканга да аргасыз кылгамын. Тек орусча билбеген улутташтарымын ушундай китепти окуй албасын эстеп, аларды чын пейлимен аяп да кеткемин. Айтса-айтпаса, азыркы заманда дүйнөдөгү чоң тилдердин бирди-жарымын жакшы билбеген китепкөйдөн аянычтуу ким бар деги! Бу жомокту кыргызчалатайын деген ниет да ошондо менин көңүлүмө түшкөн.

Ырасын айтсам, кыргызча көркөм котормолордун басымдуу көпчүлүгү менин купулума анча толо бербейт. Биздин котормодо азырынча түп нусканын образдык мазмунун кыргызчалап кайра жаратуу эмес, тексттин сүйлөмдөрүн гана сөзмө-сөз көчүрүү үстөмдүк кылууда. Ошол себептен андай котормо китептерден кандайдыр бир мооку капып, көркөм канимет табуу өтө кыйын. Сезимди чычырканактай тытмалаган жасалма сүйлөмдөр, орунсуз колдонулган жасалма сөздөр, тузу жок тамактан бешбетер супсак образдык курулмалар көңүлгө көк таштай эле тийбедиби!

Мен «Кичинекей ханзаданын» мазмуну кыргызча чыпчыргасы коробой кайталанса деп, анын элпек стили менен назик тамашалуу интонациясы бузулбай берилсе деп, ар бир сүйлөмү куду эне тилибизде жакшы жазылгандай жатык, мукамдуу, табийгый болсо деп тилегемин. Ошондой кылып чыгарам деп бир айдан ашык күндүр-түндүр иштегемин; сөз азабын тартып тытынып, улам-улам ондоп, кайра-кайра көчүрүп, кыйла эле убарагерчилик тарткамын. Бирок мен жомокту кыргызчалатып жатканда кадыресе чыгармачылык канимет таап, өзүмдү бактылуу сезгемин. Ооба, айтылуу француз чеберинин өрнөктүү өнөрүн колум менен кармалап көргөнсүгөмүн, бийик ой-пикирлери менен мүдөөлөрүнө коошуп калгансыгамын, андай айгине акыл-эси менен көркөм шыгынын шооласына жуунун алгандай болгомун...

Эгер чыгармачылыкка олуттуу карасаң, бир убакта жазганыңды көп жылдан соң кайра окуп алып, анындан толгон токой өксүктөр табарың бышык. Ошол жазганыңдын баарын болбосо да, көп жерин баса калып ондогуң келери да турган кеп. Мен дагы «Кичинекей ханзаданын» ушу котормосун көп жылдан кийин окуп көрүп, анда бир топ майда-чоң мүчүлүштөр бар экенин айкын баамдадым. Канткен менен кыргыз котормо өнөрүндө тамырлаган сөзмө-сөз которуу салттары мага да аздыр-көптүр таасирин тийгизген экен, ошо туткактап жабышкан салттардан биротоло куйрук үзүп кете албапмын. Сыягы, өз ичимде жалпайып отурган көрүнбөс «редактордон» да, басма үйүндө кокоюп отурган чыныгы редактордон да күн мурунтан сестенип жалтактагамын го. Эми которсом, балким, таптакыр башкача чыгарар белем?

Бирок мен бул котормомду кайра окуп, анча деле уялганым жок. Баягыда жан-дилим менен чымырканып иштеп, жалпы тексттин кадыресе кыргызча угулушуна жетишкен окшобоймбу. Деген менен кажынып аракет кылганымын акыбети дурус эле кайткан сыяктанат. Бул айтканым — көкүрөк керип курулай мактанганым эмес, жөн гана бир кезде жасаган мээнетимин адалдыгына ыраазы болгонум.

Ырас, котормону бир сыйра учкай редакциялап да чыктым: азыр анча келишпегендей көрүнгөн сүйлөмдөрү менен сөздөрүн жаңыладым, ката басылган жерлерин оңдодум, басуу процессинде түшүп калган абзацтарын кайра калыбына келтирдим. Тек китептин стилдик ыргагына гана кол тийгизгеним жок.

«Қичинекей ханзаданын» кыргызча экинчи жолу басылып жатканы, албетте, мени кубандырбай койбойт. Мен эң оболу муну дагы көп китепкөй окуй турганын ойлоп кубанам, ал эми бу чыгарма менен биринчи жолу тааныша турган жаш балдардын бактысына кадимкидей көз артып суктанам.

Салижан Жигитов.

АНТУАН де СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

Сказка

Второе издание

(На киргизском языке)

Для детей
среднего школьного возраста

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕКТЕП»

Которгон С. Жигитов
Редактору С. Сталиев
Сүрөт редактору А. Байбөрүев
Техн. редактору Л. Хван
Корректору Д. Ороскожоева

ИБ 2382

Терүүгө 10. 06. 81. берилди. Басууга 30. 10. 81. кол коюлду. № 2 типография кагазы. Кагаздын форматы 60×84¹/₁₆. Адабий ариби. Жөнөкөй ыкма менен басылды. 5,75 физ. басма табак, 5,35 шарттуу басма табак. 4,21 учёттук басма табак. 11,165 шарттуу боёк түшүрүү. Нускасы 10.000. Заказ № 290. Баасы 15 т.

«Мектеп» басмасы.
720361. ГСП, Фрунзе ш.,
Совет көчөсү, 170.

Кыргыз ССР басма, полиграфия жана китеп соода иштери боюнча мамлекеттик комитети. Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.
720461, ГСП, Фрунзе, 5,
Жигули көчөсү, 102.